

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนในสังคมอันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า กำลังกลายเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น (ยศ, 2541 : 3) สาเหตุสำคัญประการหนึ่ง มาจากนโยบายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของรัฐที่อยู่บนพื้นฐานวิธีคิดในการแยกคนออกจากป่าโดยรัฐใช้วิธีการอพยพคนออกจากป่าและขยายอำนาจการควบคุมการจัดการป่าโดยผ่านการออกกฎหมายฉบับต่าง ๆ เช่น พ.ร.บ.สงวนคุ้มครองสัตว์ป่า ปี พ.ศ.2503 พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติปี พ.ศ. 2504, พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2507 นโยบายกรมป่าไม้แห่งชาติ ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้น

สาเหตุสำคัญอีกประการ คือ นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการขยายกำลังการผลิตเพื่อการส่งออก การส่งเสริมการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ การทำการเกษตรแบบเข้มข้น ขณะที่รัฐทำการควบคุมและจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์อำนาจที่ผ่านมา ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับพื้นที่ ภาพความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน หรือระหว่างคนพื้นราบที่อยู่ปลายน้ำกับกลุ่มชนบนพื้นที่สูงที่อยู่ต้นลำน้ำ ดังเช่น กรณีพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สอย อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ เป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรป่าและน้ำได้เป็นอย่างดี จากการที่ชาวบ้านพื้นราบอ้างว่ากลุ่มชนบนพื้นที่สูงเป็นผู้ทำลายแหล่งต้นน้ำลำธารและดึงน้ำไปใช้ในการปลูกพืชพาณิชย์มากเกินไป ทำให้คนพื้นราบขาดแคลนน้ำในการผลิตหรือกรณีหมู่บ้านแม่มาลอ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ที่เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรขึ้นระหว่างชาวปกาเกอญอหรือชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่บนต้นน้ำกับคนพื้นราบที่อยู่ปลายน้ำ ความขัดแย้งดังกล่าวนำไปสู่การใช้ความรุนแรงในบางครั้ง เช่น การที่ชาวพื้นราบปิดทางเข้าออกหมู่บ้านของชนปกาเกอญอบ้านแม่มาลอและกล่าวหาว่าชาวปกาเกอญอเป็นผู้ทำลายป่าต้นน้ำ (หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ : 26 ธ.ค. 2539) หรือเหตุการณ์ที่กลุ่มคนพื้นราบภายใต้การรวมตัวในชื่อ “ชมรมอนุรักษ์ต้นน้ำและสิ่งแวดล้อมอำเภोजอมทอง” ได้เข้าไปขับไล่ชาวปกาเกอญอที่บ้านขุนแตะ ตำบลดอยแก้ว ให้ออกจากพื้นที่ป่าและทำการล้อมรั้วพื้นที่ทำกินของชนบนพื้นที่สูงบ้านปากกล้วย

นอกเหนือจากภาพความขัดแย้งระหว่างชุมชนบนพื้นที่สูงกับชาวพื้นราบแล้ว ความขัดแย้งระหว่างรัฐ อันเกิดจากหน่วยงานรัฐท้องถิ่นกับชนพื้นที่สูงในเขตอำเภोजอมทองก็เกิดขึ้นอย่าง

ต่อเนื่องมาโดยตลอดเช่นกัน ประเด็นดังกล่าวพิจารณาได้จากกระแสข่าวเกี่ยวกับนโยบายการขยายเขตป่าอนุรักษ์ของรัฐที่เตรียมอพยพชาวเขาออกจากป่า และมีการจัดตั้งหน่วยพิทักษ์ป่าและหน่วยจัดการต้นน้ำในสังกัดกรมป่าไม้ขึ้นหลายแห่งในเขตอำเภอจอมทอง ประกอบกับการที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ซึ่งประจำการอยู่ในหน่วยต่าง ๆ ได้เข้าไปลาดตระเวนในป่า ควบคุมการล่าสัตว์ การใช้ไม้และการเก็บหาของป่า โดยมีการเรียกผู้ใหญ่บ้านไปว่ากล่าวตักเตือนหรือรับคำสั่งใหม่ ๆ เพื่อถ่ายทอดสู่ลูกบ้านอยู่เสมอ จนท้ายสุดในปี พ.ศ. 2535 เจ้าหน้าที่ป่าไม้และทหารพรานได้จับกุมชาวปกาเกอญอจากบ้านห้วยปูลิงและบ้านดินตักจำนวน 35 คน ในข้อหาบุกรุกทำลายป่า หลังจากที่เคยรื้อทำลายไร่ข้าวและไล่จับชาวบ้านอยู่หลายครั้งในระหว่างที่ทำการเกษตรในช่วงก่อนหน้านี้

จากภาพความขัดแย้งในการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ดังกล่าว ประกอบกับกระแสการอนุรักษ์ "ธรรมชาติ" ในปัจจุบันล้วนได้เพิ่มแรงกดดันต่อชุมชนบนพื้นที่สูงอย่างชาวปกาเกอญอมากขึ้น โดยชุมชนบนพื้นที่สูงและชาวปกาเกอญอถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายป่า โดยพิจารณาจากวิถีการผลิตแบบไร่หมุนเวียน การทำไร่ย่ำยี่ และการเผาป่าจากการทำไร่ ตลอดจนถึงได้รับการกล่าวถึงในแง่ลบว่าเป็นกลุ่มคนที่ทำลายความมั่นคงของชาติเพราะมีวิถีวัฒนธรรมการดำรงชีวิตและการผลิตที่แตกต่างจากคนพื้นราบ ส่งผลให้รัฐดำเนินนโยบายต่อกลุ่มชนดังกล่าวในลักษณะของการควบคุมจัดการโดยผ่านการออกกฎหมาย เช่น การจำกัดพื้นที่ทำการเกษตร การควบคุมและกำหนดพื้นที่ป่าที่มีรูปแบบชัดเจน เป็นต้น การควบคุมจัดการดังกล่าวได้ปิดกั้นและกีดกันโอกาสของชุมชนบนพื้นที่สูงในด้านต่าง ๆ ให้กลายเป็นคนชายขอบ หรือมีสถานะของความเป็น "คนอื่น" ที่ไม่มีตำแหน่งแห่งที่ในสังคม (ชูศักดิ์, 2541)

อย่างไรก็ตาม การควบคุมการจัดการทรัพยากรต่างๆบนพื้นฐานของการกล่าวหาว่าชนบนพื้นที่สูงเป็นผู้ทำลายป่านั้น ไม่ได้ทำให้ชนบนพื้นที่สูงยอมจำนนต่อข้อกล่าวหาแต่อย่างใด แต่ในทางกลับกันชนบนพื้นที่สูงโดยเฉพาะชาวปกาเกอญอได้รวมตัวกันต่อสู้ต่อรองโดยอ้างสิทธิของความเป็นชุมชนผู้อยู่อาศัยในป่ามาแต่ดั้งเดิม และการอ้างถึงการเป็นผู้รักษาป่ามายาวนานจากวัฒนธรรมและระบบการผลิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติมาตั้งแต่อดีต

การรวมกลุ่มของชาวปกาเกอญอดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างชัดเจนภายหลังแรงกดดันจากการแย่งชิงทรัพยากรดิน น้ำ ป่าที่ความรุนแรงมากขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2535 ชาวปกาเกอญอในเขตพื้นที่อำเภอจอมทอง จากบ้านขุนแตะ บ้านห้วยส้มป่อย ตำบลดอยแก้ว และบ้านขุนยะ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง ได้รวมตัวกันก่อตั้ง "กลุ่มอนุรักษ์บนพื้นที่สูงอำเภอจอมทอง" มีสมาชิกเป็นชาวปกาเกอญอจาก 5 หมู่บ้านหลัก ได้แก่ หมู่บ้านขุนแปะ ในตำบลบ้านแปะ หมู่บ้าน

ขุนแตะและหมู่บ้านห้วยส้มป่อย ในตำบลดอยแก้ว,หมู่บ้านขุนยะและหมู่บ้านแม่ปอน ในตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีผู้ใหญ่บ้านจากทุกหมู่บ้านเป็นคณะกรรมการกิจกรรมแรกภายหลังจากการจัดตั้งกลุ่ม คือ การพัฒนาแบบแผน "การอนุรักษ์" ที่เป็นรูปธรรมขึ้นเพื่อให้เป็นแนวทางในการปฏิบัติของแต่ละชุมชน มีการจำแนกพื้นที่ของชุมชนออกเป็นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกิน ป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอย นอกจากนั้นยังได้ร่วมกันตั้งกฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรของตนเองอีกด้วย

ในเวลาต่อมากลุ่มอนุรักษ์บนพื้นที่สูงอำเภอจอมทอง ได้ขยายเครือข่ายความร่วมมือไปยังหลายหมู่บ้านที่อยู่ในเขตป่าเชื่อมติดกัน มีการเลือกตั้งตัวแทนจากหมู่บ้าน ในพื้นที่ 3 ตำบล ประกอบด้วย 10 หมู่บ้านหลักและ 36 หย่อมบ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 12 บ้านขุนแปะและหมู่ที่ 14 บ้านบนนา ในตำบลบ้านแปะ หมู่ที่ 14 บ้านห้วยมะนาว หมู่ที่ 5 บ้านขุนแตะ หมู่ที่ 8 บ้านห้วยส้มป่อย และหมู่ที่ 9 บ้านห้วยขุนของตำบลดอยแก้ว หมู่ที่ 5 บ้านห้วยปูลิง หมู่ที่ 12 บ้านแม่ยะน้อย หมู่ที่ 15 บ้านแม่ปอน และหมู่ที่ 19 บ้านขุนยะ ของตำบลบ้านหลวง ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติออบหลวงและอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์

นอกจากนั้น กลุ่มอนุรักษ์บนพื้นที่สูงอำเภอจอมทองยังได้เข้าร่วมชุมนุมกับกลุ่มสมัชชาคนจนเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับที่ดินทำกินอย่างเป็นรูปธรรม และในระดับภาคเหนือตอนบนยังได้เข้าร่วมกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

การรวมกลุ่มของชาวปกากะญอภายใต้ชื่อกลุ่มอนุรักษ์บนพื้นที่สูงจอมทอง จากเดิมที่เคยมุ่งเน้นเฉพาะการพัฒนาแบบแผนการจัดการทรัพยากรระดับชุมชนและเครือข่ายได้ยกระดับไปสู่การเคลื่อนไหวทางการเมืองและการมุ่งผลักดันเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหในทางนโยบายการจัดการทรัพยากรระดับประเทศ (กลุ่มอนุรักษ์พื้นที่สูงจอมทอง,2543)

ซึ่งจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ได้นำไปสู่ประเด็นคำถามหลักในงานศึกษานี้ว่า

1. ชุมชนชาวปกากะญอในฐานะเป็นคนชายขอบมีกระบวนการสร้าง "เวทีการต่อสู้" เพื่อช่วงชิงอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่นอย่างไรและในกระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้ของคนชายขอบนั้นได้สร้างอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างไรและภายใต้บริบทเงื่อนไขอย่างไร

2. ในการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจเพื่อเข้าถึงทรัพยากรของคนชายขอบ รัฐ และกลุ่มต่างๆ นั้น ได้อำนาจหลักจากความชอบธรรมอย่างไรในการเข้าถึงทรัพยากร

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อทำความเข้าใจถึงบริบทและเงื่อนไขของกระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้ของคนชายขอบในการเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่น
2. เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้ว่ามีคู่ขัดแย้งอย่างไร และแต่ละฝ่ายอ้างหลักการความชอบธรรมอย่างไรในการต่อสู้เพื่อเข้าถึงทรัพยากร
3. เพื่อทำความเข้าใจศักยภาพและข้อจำกัดในการต่อสู้หรือปรับตัวของคนชายขอบในการเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่นในบริบทของการขยายอำนาจรัฐ ระบบตลาดและการกดดันจากแนวคิดการอนุรักษ์กระแสหลัก

1.3 ทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในงานศึกษานี้จะทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งการทบทวนออกเป็น 4 ประเด็น คือ ประเด็นที่หนึ่ง สถานภาพงานศึกษาและแนวคิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร ประเด็นที่สอง แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) ประเด็นที่สาม กระบวนการทำให้เป็นคนชายขอบ (Marginalization) และ ประเด็นที่สี่ กระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้ของคนชายขอบ (Contesting Terrain)

1.3.1 สถานภาพงานศึกษาความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากร

ในรอบทศวรรษที่ผ่านมาปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรโดยเฉพาะปัญหาทรัพยากรป่าและน้ำได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะ สาเหตุของปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรภายในประเทศไทยมักถูกรัฐนำเสนอว่ามีสาเหตุหลักมาจากการเพิ่มจำนวนประชากร การขยายตัวของเกษตรกรรายย่อย การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขา การบุกรุกตัดไม้อย่างผิดกฎหมายโดยนายทุนและราษฎรทั่วไป แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีกระแสความคิดในการอธิบายความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในอีกด้านหนึ่งว่า เกิดจากปัญหาความผิดพลาดของนโยบายและการดำเนินงานของรัฐ เช่น การให้สัมปทานป่าโดยไม่มีการควบคุมดูแลที่ดี หรือผลกระทบจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ เช่น การสร้างทางรถไฟ การสร้างถนน การสร้างโครงการเขื่อนขนาดใหญ่ เป็นต้น

การอธิบายที่ขัดแย้งกันของแนวความคิดสองแนวคิดนั้น เกิดขึ้นภายใต้บริบทที่ทรัพยากรลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ขณะที่ปริมาณการใช้ทรัพยากรของประชากรกลับมีเพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลจากการที่ประเทศกำลังพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมและความต้องการในการบริโภค

มากขึ้นอย่างไม่จำกัดของประชาชนโดยเฉพาะคนที่อยู่ในเมืองหรือคนชั้นกลางที่กำลังขยายตัวมากขึ้น

จากการศึกษาของ ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ (2536) เรื่องปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรพบว่า “สถานการณ์ทรัพยากรของประเทศไทยในปัจจุบันเรียกได้ว่าอยู่ในขั้นวิกฤติเพราะจำนวนทรัพยากรได้ลดลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะทรัพยากรป่า การลดลงของพื้นที่ป่าอย่างรวดเร็วในอัตราที่น่าเป็นห่วง ปัญหานี้ได้ส่งผลให้สภาพแวดล้อมเสียสมดุล ก่อให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาความแห้งแล้ง ความอุดมสมบูรณ์ของดินเสื่อมลงและที่สำคัญได้นำไปสู่การขัดแย้งอย่างรุนแรงในการใช้ทรัพยากร” (ฉลาดชาย, อ้างแล้ว) และตลอดระยะเวลา 30 ปีของการเร่งพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติตามตัวแบบของประเทศยุโรปตะวันตก ภาคเกษตรกรรมในชนบทไทยถูกกำหนดให้อยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ ด้วยโอกาสและยากจนลงอย่างต่อเนื่องเสมอมาเกษตรกรได้รับการส่งเสริมเพื่อเพิ่มผลผลิตในการส่งออกอย่างรวดเร็ว มีการเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ เช่น ข้าว มัน ปอ ซึ่งขยายตัวเพิ่มขึ้นพร้อมๆ กับการให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัทเอกชน และการสนับสนุนให้เกษตรกรรายย่อยเข้าบุกเบิกพื้นที่ป่าให้กลายเป็นไร่นา (ยศ, 2539) เหล่านี้ถือเป็นเงื่อนไขที่นำมาสู่ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรทั้งสิ้น

ในทางสังคมศาสตร์ แนวคิดสำคัญที่ถูกนำมาอธิบายปรากฏการณ์ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรคือ แนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ ดังเช่นที่ C.B. Macpherson (1978) ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาความขัดแย้งกับการให้ความหมายของระบบกรรมสิทธิ์หรือความหมายของทรัพย์สินว่า ในอดีตนั้น ระบบกรรมสิทธิ์มีความหมายไม่คงที่ ทั้งนี้เพราะความหมายได้ถูกกำหนดจากกฎเกณฑ์ในการใช้เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมนั้น ๆ เมื่อมนุษย์เป็นผู้สร้างและให้ความหมายของคำว่าทรัพย์สิน จึงให้ความหมายของคำว่าทรัพย์สินมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และการที่ชนชั้นปกครองในสังคมนั้น ๆ เข้ามากำหนดการให้ความหมายของทรัพย์สินเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อชนชั้นตนเอง ชนชั้นปกครองจึงให้ความหมายว่าทรัพย์สินหมายถึง “สิ่งของ” ที่มนุษย์ทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าถึงได้ การให้ความหมายเช่นนี้ทำให้เกิดความเข้าใจว่าทรัพย์สินคือ ทรัพย์สินส่วนบุคคล (private property) เท่านั้น Macpherson ได้เสนอว่าความหมายของทรัพย์สินไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งของ หากแต่เป็นเรื่องราวของ “ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของ” สังคมจึงควรมีการคำนึงถึงสิทธิในการเข้าถึง (Access) และสิทธิการควบคุม (Control) การใช้ทรัพย์สินส่วนรวมให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังนั้น ทรัพย์สินจึงเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างปัจเจกที่มีสิทธิในการครอบครองและกีดกันคนอื่นออกจากทรัพย์สินส่วนตัว ปัจเจกบุคคลมีสิทธิในการเข้าถึงและควบคุมการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่

Rose (1994) มองว่าในสังคมตะวันตกมีความคิดพื้นฐานเรื่องของทรัพย์สินอยู่ที่ความเป็นเจ้าของระดับปัจเจกบุคคล ซึ่งแนวคิดนี้เป็นการกีดกันสิทธิของผู้อื่นและสนับสนุนปรัชญาพื้นฐานของการแสวงหากำไรส่วนตัวสูงสุด Rose เสนอว่าเราควรมองทรัพย์สินในฐานะที่เป็นการสื่อสารหรือ “เรื่องเล่า” โดยมีข้ออ้างของสิทธิในทรัพย์สินจากพื้นฐานของหลักศีลธรรมที่เป็นความเชื่อร่วมกัน การเล่าเรื่องยังแสดงให้เห็นว่าทรัพย์สินนี้มีเจ้าของครอบครองแล้ว รวมทั้งเป็นการสื่อสารที่สร้างกฎเกณฑ์หรือกติการ่วมกันในชุมชน (Rose, 1994) ดังนั้น ทรัพย์สินจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการนิยามความหมายความสัมพันธ์ทางสังคม และทำหน้าที่จัดการความขัดแย้งด้วยการกำหนดสิทธิของบุคคลและชุมชนอย่างชัดเจน (ยศ, 2541)

งานศึกษาของ Bromley (1991) ได้เสนอว่าทรัพย์สินไม่ใช่สิ่งของ หากแต่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคม 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง เกี่ยวกับการได้รับประโยชน์ ประการที่สอง เกี่ยวกับสิทธิ และประการที่สาม เกี่ยวกับหน้าที่ผู้ถือครองทรัพย์สิน นอกจากนี้ Bromley ยังได้เสนอว่าให้เลิกใช้คำว่า “ทรัพย์สินส่วนรวม” (Common Property Resource) มาเป็นคำว่า “ระบอบทรัพย์สินส่วนรวม” (Common Property Regime) แทน ด้วยเหตุผลที่ว่าระบอบทรัพย์สินส่วนรวมเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มนุษย์เป็นผู้สร้างระบอบและระบอบนั้นก็เป็นเครื่องมือทางสังคมที่มีเป้าหมายร่วมกันในสังคมหนึ่งๆ ดังนั้น ระบอบทรัพย์สินส่วนรวมของแต่ละสังคมจึงมีความซับซ้อน หากจะควบคุมด้วยระบอบทรัพย์สินเพียงแบบเดียวกันจะทำให้เกิดความขัดแย้ง รวมทั้งการมองปัญหาสิ่งแวดล้อมและการกำหนดนโยบายต้องทำความเข้าใจกับการอ้างสิทธิที่แตกต่างกันของแต่ละสังคมด้วย

Charles C. Geisler (1979) ได้อธิบายถึงรูปแบบในการควบคุมทรัพยากรในสังคมว่ามีสองแนวทางใหญ่ ๆ คือ แนวทางแรก เป็นการควบคุมในระดับสังคมหรือการควบคุมโดยรัฐ (State Control) ซึ่งใช้กฎหมายอย่างมีเหตุผลให้เกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ แนวคิดนี้สะท้อนหลักการเรื่อง “ความจริงทางสังคม” ของ Durkheim กล่าวคือเมื่อการควบคุมในระดับสังคมหรือการควบคุมโดยรัฐเป็นความจริงของสังคมที่มีเหตุผลจึงทำให้การควบคุมทางสังคมเกิดความชอบธรรมในการออกกฎหมายมาบังคับใช้ แนวทางที่สอง คือ การควบคุมโดยเอกชน (Private Control) ตามแนวคิดของเวเบอร์ (Weber) ที่ให้ความสำคัญกับปัจเจกชน โดยมองไปที่สิทธิส่วนบุคคลซึ่งแต่ละคนล้วนมีสิทธิและมองถึงความเป็นเหตุเป็นผลของปัจเจกที่จะทำให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด ด้วยแนวคิดของเวเบอร์นี้เอง จึงทำให้เกิดการควบคุมโดยเอกชนและก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างสูงสุด (สุรวัดลย์, 2538) สำหรับ Geisler เห็นว่ารัฐไม่ได้จัดการทรัพยากรเพื่อรักษาประโยชน์ของสาธารณชนและก่อให้เกิดความเป็นธรรมกับทุกส่วนของสังคมอย่างแท้จริงเสมอไป

เพราะรัฐมักจะเอนเอียงเข้าข้างธุรกิจขนาดใหญ่มากกว่าเกษตรกรรายย่อยที่อยู่ห่างไกลผลที่ตามมาคือ ท้องถิ่นต่าง ๆ จะคัดค้านและต่อต้านกฎหมายของรัฐ ดังนั้น Geisler จึงเสนอว่าควรให้ท้องถิ่นยังคงอำนาจไว้บางส่วนเพื่อควบคุมทรัพยากรของตนเองให้เกิดความเป็นธรรม (อ้างใน อานันท์, 2541)

จากงานศึกษาของ Macpherson Rose Bromley และ Geisler ที่กล่าวถึงในข้างต้น ทำให้เห็นถึงพลวัตของแนวความคิดว่าด้วยเรื่องสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่เคลื่อนไหวตามประวัติศาสตร์ กล่าวได้ว่า "ทรัพย์สิน" ในความหมายเดิมของชุมชน หมายถึง ใครจะมีสิทธิเข้าไปใช้ที่ดินหรือทรัพย์สินนั้น ๆ จะต้องผ่านการใช้ประโยชน์จากที่ดินหรือทรัพยากรนั้นเสียก่อน หรือที่เรียกว่า "หลักสิทธิการใช้" (Usufruct Right) แต่รัฐกลับใช้ตรรกะในการอ้างสิทธิอีกแบบหนึ่งคือ รัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรทั้งหมด พร้อมทั้งมีสิทธิการใช้แบบเบ็ดเสร็จที่จะเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรเอง

จากแนวความคิดในการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันดังกล่าว ได้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรจนเกิดวิกฤตที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหด้วยความรุนแรงมากขึ้น ความขัดแย้งดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้ในสองระดับ คือ ระดับที่หนึ่ง เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน และระดับที่สอง ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชนภายใต้บริบทการแทรกแซงของทุน โดย

ระดับที่หนึ่ง ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน

รัฐมีวัตถุประสงค์ในการนำทรัพยากรมาใช้เพื่อการส่งเสริมเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมและเร่งพัฒนาประเทศเข้าสู่ความทันสมัย รวมทั้งการดำเนินการของรัฐที่มุ่งสนองตอบต่อการขยายตัวระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก โดยในปี พ.ศ. 2500 รัฐได้เข้ามาพัฒนาชนบทด้วยการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การสร้างถนน และการพัฒนาระบบชลประทาน (พัชร, 2538) พร้อมกับการใช้แนวคิดในการจัดการทรัพยากรที่อ้างว่ารัฐเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรโดยสมบูรณ์ ส่วนประชากรเป็นเพียงผู้มีสิทธิในการใช้ (Usufruct) ทรัพยากรเท่านั้น หากได้เป็นเจ้าของไม่ รัฐจึงมีสิทธิในการควบคุมจัดการอย่างเต็มที่ (อานันท์, 2536) ภายใต้แนวคิดดังกล่าว รัฐได้สร้างกลไกเข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร มีการตรากฎหมายเพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐในการดูแลการใช้ทรัพยากร เช่น พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำ, พ.ร.บ. อุทยานแห่งชาติ เป็นต้น แม้ว่ารัฐจะอ้างว่าได้เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรร่วมกับรัฐ อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของชุมชนมักเป็นไปตามแนวทางและนโยบายของรัฐ ซึ่งบางครั้งไม่สอดคล้องกับความต้องการและแบบแผนการจัดการทรัพยากรดั้งเดิมของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นเพียงข้ออ้างในกระบวนการขยายอำนาจเพื่อการครอบงำของรัฐเท่านั้น

ในการศึกษาถึงบทบาทของรัฐในการพัฒนา Hirsch (2533) สรุปว่าระบบข้าราชการได้ทำการแจกแจงความหมายของการพัฒนาชนบท โดยอ้างว่าเป็นการส่งเสริมความเจริญ ความสะดวก ความมั่นคง แต่แท้จริงแล้วผลที่เกิดขึ้นคือ รัฐพยายามเข้าไปพัฒนาชนบทเพื่อเอื้ออำนวยให้รัฐได้เข้าไปควบคุมหมู่บ้านได้มากขึ้นและมีส่วนทำให้ความสัมพันธ์แบบทุนนิยมเข้าไปกำหนดวิถีชีวิตของคนในชนบทมากขึ้นด้วย ในทำนองเดียวกัน แอนดรู เทอร์ตัน (2536) ได้เสนอว่ารัฐเป็นผู้มีบทบาทในการสืบทอดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและระบบทุนนิยมให้ดำรงอยู่ในสังคมต่อไปได้ โดยสามารถครอบครองความเป็นใหญ่เอาไว้ได้ พร้อมกับสร้างเงื่อนไขที่เอื้อต่อระบบทุนนิยมที่จะเข้าสู่ชนบท ด้วยวิธีการขัดขวางปราบปราม ลดทอนหรือเบี่ยงเบนความขัดแย้งที่อาจจะประทุขึ้นระหว่างชนชั้นเสียแต่แรก สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อรัฐสามารถเชื่อมต่อกับผู้ผลิตในชนบทโดยอาศัยอำนาจท้องถิ่น (Local Power) และการพัฒนาของรัฐเพื่อบั่นทอนและขัดขวางความสามารถในการฉีกกำลังและการจัดตั้งองค์กรในหมู่บ้านผู้ผลิตในชนบท (เทอร์ตัน, 2533)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) ได้ศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าในเขตภาคเหนือของประเทศไทยพบว่า ป่าเป็นพื้นที่สำหรับคนยากจน ชุมชนได้จัดการแบ่งการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า โดยแบ่งเป็นป่าต้นน้ำ, ป่าพิธีกรรมและป่าใช้สอย อันเป็นการจัดแบ่งตามหลักเกณฑ์ตามประเพณีดั้งเดิมของชุมชน แต่ต่อมาเมื่อรัฐได้ประกาศเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ซ้อนทับการแบ่งพื้นที่ตามแบบเดิมของชุมชน ทำให้องค์กรชุมชนท้องถิ่นเดิมสูญเสียศักยภาพในการควบคุมดูแลป่าด้วยตัวเองตามวิถีวัฒนธรรมแบบเดิม อำนาจรัฐที่แสดงผ่านกลไกรัฐและกฎหมายได้แผ่ขยายเข้ามาในพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านรักษาไว้ พื้นที่ดังกล่าวจึงถูกประกาศให้เป็นที่ดินของรัฐในรูปแบบของเขตป่าสงวน ขณะที่กฎเกณฑ์ตามประเพณีการจัดการป่าของชุมชนไม่ได้รับการยอมรับตามกฎหมาย ผลก็คือชุมชนปล่อยให้สมาชิกและชาวบ้านอื่นเข้าไปบุกรุกป่า เพราะชุมชนไม่รู้สิทธิถึงการเป็นเจ้าของ แนวคิดดังกล่าววนนอกจากจะเป็นการละเลยหลักสิทธิการใช้ตามจารีตดั้งเดิมของชุมชนแล้วยังเป็นการปฏิเสธความรู้พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านอีกด้วย

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรเป็นไปในลักษณะที่ขัดแย้งกัน กล่าวคือรัฐได้เข้าแทรกแซงการจัดการของชุมชนและมีบทบาทเหนือชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยรัฐได้ใช้แนวคิดแบบระบบกรรมสิทธิ์เป็นของรัฐโดยสมบูรณ์ และเน้นการจัดการแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ระบอบราชการด้วยการอ้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลัก ขณะที่แนวคิดของชุมชนในการจัดการทรัพยากรคือกรรมสิทธิ์แบบส่วนรวม เมื่อแนวคิดในการควบคุมจัดการทรัพยากรอยู่บนพื้นฐานที่แตกต่างกัน จึงเกิดความขัดแย้งขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้านด้วยเงื่อนไขสองประการ คือ ประการที่หนึ่ง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความ

ต้องการของรัฐที่จะใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ในการขยายผลผลิตเพื่อส่งออกและรองรับอุตสาหกรรมโดยรวมของประเทศที่ขยายตัวในปัจจุบันเป็นเป้าหมายหลัก แต่ในขณะที่ชุมชนขยายตัวและต้องเป็นผู้ที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพและขาย **ประการที่สอง** ความขัดแย้งที่เกิดจากการที่รัฐได้อำนาจเข้ามาควบคุมและจัดการไว้ที่กลไกของรัฐหรือข้าราชการประจำ ซึ่งการรวมศูนย์ในการจัดการดังกล่าวทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในการใช้ทรัพยากรและก่อให้เกิดความขัดแย้งในที่สุด

ระดับที่สอง ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชนภายใต้บริบทการแทรกแซงของระบบทุนนิยม

ผลจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เริ่มเข้าสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยม การเปลี่ยนระบบการเกษตรมาเน้นการผลิตเพื่อการค้านั้น บทบาทของระบบทุนนิยมมีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชนอย่างมาก ทุนในระบบการผลิตแบบทุนนิยมมีวัตถุประสงค์ในการใช้ทรัพยากรเพื่อเป็นปัจจัยในการผลิต และเน้นการดูดซับทรัพยากรจากภาคการเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรม การขยายตัวของทุนที่เข้าไปในชุมชนทำให้เกษตรกรเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลักไปเป็นการผลิตเพื่อค้าหรือการส่งออกและเมื่อรัฐได้เข้าไปจัดการทรัพยากรก็ทำให้หลักการเรื่องสิทธิเปลี่ยนไปเป็นสิทธิทางกฎหมายและการจัดการของชุมชนเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กัน การจัดการทรัพยากรในแบบของรัฐนี้ จึงมีส่วนเอื้อให้ระบบทุนนิยมได้ขยายตัวในชนบทได้รวดเร็วยิ่งขึ้น ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนอย่างรวดเร็ว

จากงานศึกษาของ Moerman (1968) ได้ศึกษาเรื่องการผลิตของชุมชนบ้านปิง อ.เชียงคำ จ.พะเยา พบว่าในบ้านปิงชาวบ้านยังคงใช้ระบบเครือญาติในการจัดการทรัพยากร ต่อมาเมื่อชุมชนสัมพันธ์กับกลุ่มภายนอกมากขึ้นและการขยายตัวของทุนทำให้เกิดความจำเป็นในการใช้ที่ดินสูงขึ้น จึงต้องบุกเบิกที่ดินเพิ่ม ระบบเครือญาติจึงไม่อาจเป็นหลักประกันในการทำการผลิตได้อีก เพราะวัตถุประสงค์ในการผลิตเป็นการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ที่ดินซึ่งเดิมเป็นของตระกูลถูกเปลี่ยนเป็นกรรมสิทธิ์ของปัจเจก เมื่อมีการนำเทคโนโลยีคือรถแทรกเตอร์เข้ามาใช้ ทำให้ประสิทธิภาพในการบุกเบิกที่ดินสูงไปด้วย คนที่เข้ามาบุกเบิกมาจากหลายตระกูล ทำให้การจัดการที่ดินตามหลักกฎหมายของรัฐเข้ามาแทนการจัดการตามระบบเครือญาติ

การศึกษาของ Moreman ได้ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขที่ชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงและจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ อันเป็นผลมาจากการแผ่ขยายของระบบทุนนิยมทำให้ชุมชนเปลี่ยนระบบการผลิตจากการยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อขายแบบทุนนิยมมากขึ้น พร้อมกับขยายตัวของอำนาจรัฐเข้าไปในชุมชน ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร เช่นเดียวกับงานศึกษาของเบิร์นสไตร์น (1981 อ้างใน ประเทือง, 2537) ได้ชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรในประเทศโลกที่สามที่ถูกผนวกเข้าสู่ระบบทุนนิยมนั้นเป็นผลมาจากการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก ซึ่งได้

ทำลายเศรษฐกิจแบบยังชีพและบีบให้ชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เป็นขั้นตอนของการผนวกชาวนาให้อยู่ภายใต้การบงการของทุน อันเป็นการทำลายเงื่อนไขแห่งการยังชีพของชาวนา การเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ในที่ดินไปสู่กรรมสิทธิ์เอกชน เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการถือครองที่ดินที่มีมาแต่เดิม จากมูลค่าการใช้ไปเป็นมูลค่าการแลกเปลี่ยน และอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ ซึ่งเป็นการทำลายเงื่อนไขของการเข้าครอบครองทุนของชาวนาอย่างอิสระ (Bernstein, 1981 อ้างใน ประเทือง, 2537)

ชยันต์ (2533) ได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาสังคมไทยให้เข้าสู่เศรษฐกิจแบบทุนนิยม หรือการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัยนั้นเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแบบทุนนิยม โดยผ่านกระบวนการพัฒนาของรัฐ เป็นกระบวนการในการฉีกหมู่บ้านเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองระดับชาติเพื่อเอื้ออำนวยให้วิธีการผลิตแบบทุนนิยมแทรกตัวเข้าไปในสังคมหมู่บ้าน และช่วยให้บางชนชั้นสะสมทุนร่ำรวยขึ้นมาได้ ชยันต์เห็นว่าการพัฒนาชนบทของรัฐไม่ได้ก่อให้เกิดความเท่าเทียมทางสังคม ในทางตรงกันข้ามการพัฒนาชนบทกลับก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งในกลุ่มเกษตรกรมากขึ้น (ชยันต์, อ้างแล้ว)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2536) ได้สรุปภาพรวมของการพัฒนาแบบทุนนิยมในสังคมไทยว่า การพัฒนาดังกล่าวดำเนินไปบนหลักของการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยให้ความสำคัญกับเมืองมากกว่าชนบท ทั้งที่เป็นผู้ที่มีทุนมากกว่าชาวนาขนาดเล็ก ทำให้ผลประโยชน์ของการพัฒนาตกอยู่กับคนส่วนน้อยที่เป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต ในขณะที่คนชั้นล่างส่วนใหญ่ยังไม่มีโอกาสเข้าถึงปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะที่ดินและทุนซึ่งชาวนาไม่สามารถแข่งขันในระบบตลาดได้ การพัฒนาที่ใช้ตลาดเป็นศูนย์กลางโดยการเพิ่มทุนความรู้จากภายนอกชุมชนมาทดแทนระบบการผลิตเดิม ละเลยการปรับปรุงศักยภาพและความสามารถที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้ดีขึ้น ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพาทุนและความรู้จากภายนอกมากขึ้น ในขณะที่ความสามารถของท้องถิ่นค่อย ๆ ถูกทำลายจนช่วยตัวเองไม่ได้ ดังนั้น การพึ่งพาจึงเป็นลักษณะการด้อยพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาแบบทุนนิยม การที่จะหลุดออกจากภาวะการพึ่งพาได้จำเป็นต้องสร้างอำนาจการต่อรองของชุมชนขึ้นมา (อานันท์, 2536)

กล่าวโดยสรุป บทบาทของทุนภายใต้ระบบทุนนิยมที่เข้ามาในชุมชนได้เข้ามาแทรกแซงและเปลี่ยนแปลงพร้อมทั้งเข้ามากำหนดชีวิตเกษตรกรมากขึ้น โดยได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชุมชน ซึ่งส่งผลถึงแนวคิดในการจัดการทรัพยากรของชุมชนด้วย การแทรกซึมวิถีการผลิตแบบทุนนิยมที่เข้าไปในหมู่บ้านนั้นทำให้เกิดการแตกตัวระหว่างกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน ซึ่งทำให้เกิดกลุ่มนายทุนท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกรร่ำรวย และกลุ่มเกษตรกรยากจน นอกจากนั้นการแตกตัว

ของกลุ่มคนในสังคมมีการแบ่งขั้วอำนาจในการควบคุมทรัพยากรด้วย และความแตกต่างในวิถีการผลิตก็ส่งผลให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้น ต่างฝ่ายต่างอ้างสิทธิ อ้างหลักความชอบธรรม ในควบคุมและเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

1.3.2 แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology)

ท่ามกลางสถานการณ์ปัญหาความขัดแย้งและแบ่งขั้วอำนาจในการควบคุมการจัดการทรัพยากร แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นกรอบคิดแนวทางหนึ่งที่พยายามมุ่งศึกษาปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร และหาทางเลือกในการแก้ปัญหา

แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเกิดขึ้นในทศวรรษ 1980 เมื่อปัญหาสิ่งแวดล้อมมีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อประชาชนมากขึ้นโดยเฉพาะประเทศโลกที่สาม คำอธิบายเพื่อทำความเข้าใจต่อปัญหานิเวศวิทยาในเชิงกายภาพไม่สามารถอธิบายที่มา สาเหตุ และแนวทางการแก้ไข ปัญหาที่สลับซับซ้อนได้ และการอธิบายปัญหาทางนิเวศวิทยาในเชิงกายภาพ ยังก่อให้เกิดปัญหาและความขัดแย้งที่ส่งผลกระทบต่อคนชายขอบจำนวนมาก แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองจึงเป็นความพยายามทำความเข้าใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมในเชิงโครงสร้าง และพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากร

แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) ได้รับการพัฒนาขึ้นมาจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มองปัญหาเชิงโครงสร้างของชนชั้นที่ไม่มีอำนาจในการจัดการเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นที่มาของคนชายขอบที่ไร้อำนาจในการเข้าถึงทรัพยากร และขาดการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) เป็นกรอบคิดหนึ่งที่พยายามศึกษาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณา 1) การเปลี่ยนแปลงของปัญหาสิ่งแวดล้อมในบริบทเงื่อนไข ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคม การเมือง 2) ปัญหาการเข้าถึงทรัพยากร เช่น สิทธิการเข้าถึงที่ดิน การใช้อำนาจรัฐ การถือครองที่ดิน การต่อต้านของกลุ่มชาติพันธุ์หรือคนชายขอบ 3) ผลสะท้อนทางการเมืองที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

Bryant (1992) เสนอว่ากรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง เป็นการพิจารณาประเด็นปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรซึ่งเชื่อมโยงระหว่างเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงของปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมองถึงการพัฒนาของระบบทุนนิยม การใช้นโยบายรัฐ หรือ อำนาจรัฐในฐานะที่มีบทบาทต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งพิจารณาถึงความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรว่าเป็นปัญหาเรื่องสิทธิ ระบบกรรมสิทธิ์ การถือครองที่ดิน การต่อต้านของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งผลสะท้อนทางการเมืองที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง

ซึ่งพิจารณาให้ความสำคัญเชื่อมโยงกับอำนาจของชาวนาหรือกลุ่มผู้สูญเสียผลประโยชน์ที่มีปฏิกริยาตอบโต้ (resistance) ต่อปัญหาที่เกิดขึ้น ปัญหาการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความหมายเกี่ยวกับนิเวศวิทยาต้องพิจารณาเชื่อมโยงบริบทการพัฒนาของระบบทุนนิยม การใช้อำนาจรัฐ รวมทั้งคนชายขอบที่สูญเสียผลประโยชน์

ข้อเสนอของแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองทำให้มองเห็นว่าปัญหาทรัพยากรธรรมชาติมิได้เป็นปัญหาทางกายภาพเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างทางสังคมด้วย ในความขัดแย้งการแย่งชิงการจัดการพื้นที่ป่าระหว่างรัฐกับชนบนพื้นที่สูงซึ่งถูกเบียดขับให้กลายเป็นคนชายขอบนั้นแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองมองว่า รัฐพยายามรวบอำนาจในการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรโดยใช้นโยบายการสร้างชาติจากการขยายอำนาจควบคุมจัดการพื้นที่ป่า

Vandergest & Peluso (1993) ได้ชี้ให้เห็นว่า การขยายอำนาจของรัฐในการสร้างกระบวนการขยายอำนาจเหนือพื้นที่ (Territorialization) การครอบครองพื้นที่ของรัฐได้สะท้อนถึงการควบคุมการจัดการทรัพยากร ซึ่ง กระบวนการของอำนาจเหนือพื้นที่มีวิธีการคือ **ขั้นที่หนึ่ง** ขยายอำนาจการควบคุมของรัฐผ่านการปกครองท้องถิ่น (Local Administration) โดยการจัดทำแผนที่หมู่บ้านทะเบียนราษฎรเพื่อเกณฑ์ทหารและมีการจัดสรรที่ดินทำกินโดยออกเอกสารสิทธิให้และกำหนดให้พื้นที่ที่ไม่มีการถือครองให้อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมป่าไม้ พื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินกำหนดให้อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมที่ดิน **ขั้นที่สอง** การขยายอำนาจรัฐโดยการควบคุมที่ดิน โดยมีการกำหนดเขตพื้นที่ป่าสงวนและเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การกำหนดพื้นที่ป่าที่ห้ามมิให้ถือครองหรือบุกรุกเบิกและในปี 2484 ได้ออกเป็นกฎหมายถาวร **ขั้นที่สาม** การขยายอำนาจรัฐโดยการควบคุมพื้นที่ป่า โดยใช้แผนที่กำหนดการจัดการป่าตามหลักวิทยาศาสตร์ และนิยามลักษณะของเขตป่า เช่น เขตรักษาต้นน้ำลำธาร,เขตอนุรักษ์สัตว์ป่า ,และเพื่อควบคุมพื้นที่ป่าให้อยู่ในการควบคุมของกรมป่าไม้ ทำให้มีการออกกฎหมายต่างๆ กระบวนการดังกล่าว ได้ถูกนำมาใช้ควบคุมการใช้ประโยชน์ของที่ดินแต่ละพื้นที่

ปัญหาการใช้อำนาจเหนือพื้นที่โดยการสร้างกระบวนการ “สร้างเขตแดน” เพื่อขยายอำนาจรัฐผ่านการควบคุมที่ดินคือ ทำให้เกิดการอ้างสิทธิควบคุมโดยครอบครองพื้นที่ทั้งหมด โดยอ้างแนวคิดทรัพย์สินเป็นของรัฐและระบบกรรมสิทธิ์เอกชนมาใช้อ้างสิทธิในการเข้ายึดพื้นที่ ทำให้เกิดการครอบครองพื้นที่และมีหน่วยงานรัฐในพื้นที่เข้าควบคุม ดูแล และแสดงอำนาจรวมทั้งการควบคุมพื้นที่ป่าโดยการกำหนดเขตป่าทำให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรและกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น

จากกระบวนการดังกล่าวทำให้เห็นการขยายอำนาจรัฐเพื่อรวมศูนย์ใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นโดยการให้แผนที่เป็นเครื่องมือ รัฐไทยได้วิวัฒนาการจากรัฐที่มุ่งเน้นการควบคุมกำลังคนมาสู่การควบคุมครอบครองพื้นที่โดยถือเอาอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน ตามแนวคิดรัฐสมัยใหม่ตะวันตก (Thongchai,1994) ซึ่งสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาได้เข้ามาควบคุมในการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ พร้อมทั้งได้รวมศูนย์อำนาจการปกครองของหัวเมืองให้อยู่ภายใต้สยาม (Vandergeest,1996) การควบคุมเขตป่าโดยการกำหนดอาณาเขตทางแผนที่สามารถทำได้โดยการออกกฎหมายประกาศพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐ เป็นปัญหาการเมืองเรื่องของการอนุรักษ์พื้นที่ป่า การประกาศขยายเขตป่าของรัฐได้ละเลยความซับซ้อนและการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ซึ่งการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นมีระบบความเชื่อ ความคิด วัฒนธรรม ระบบศีลธรรม และระบบสิทธิในการควบคุม มีแบบแผนในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าของชุมชนท้องถิ่น (Anan,1996) กฎหมายที่เขียนขึ้นตามแบบอย่างตะวันตก โดยไม่มีการดัดแปลงให้เหมาะสมกับความซับซ้อนของระบบความสัมพันธ์ในระบบกรรมสิทธิ์ของท้องถิ่น ซึ่งทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งเรื้อรังในเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย กลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น (บวรศักดิ์,2536) นักนิเวศวิทยาการเมือง มองว่านโยบายการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมลักษณะเช่นนี้เป็นเพียงวิถีทางหรือเครื่องมือที่ถูกใช้เพื่อเป็นเป้าหมายทางเศรษฐกิจและการเมือง(ชูศักดิ์,2541) การวิเคราะห์ทางนิเวศวิทยาการเมืองชี้ว่าเป็นความพยายามของรัฐในการรวบรวมอำนาจการควบคุมการเข้าถึงของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการนี้ดำเนินไปบนความสูญเสียสิทธิตามประเพณีของคนในท้องถิ่นในการเข้าถึงทรัพยากร (ชูศักดิ์, อ้างแล้ว) นอกจากนั้น การขยายเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เป็นนโยบายและมาตรการป้องกันรักษาพื้นที่ป่าที่กีดกัน (Exclusion) การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่าและเป็นการปิดกั้นสิทธิการใช้ประโยชน์ตามกฎหมายประเพณีดั้งเดิมของชุมชน (Chusak,1996)

การควบคุมการจัดการพื้นที่ป่าตามกรอบความคิดและมุมมองนิเวศวิทยาการเมืองจะพบว่า สาเหตุสำคัญของปัญหาการจัดการพื้นที่ป่าของรัฐไทยมีเงื่อนไขสำคัญมาจากการปิดกั้นหรือกีดกันสิทธิตามจารีตประเพณีและสิทธิตามธรรมชาติในการเข้าถึงทรัพยากรป่าของชุมชนบนพื้นที่สูง มุ่งเน้นการรวมศูนย์อำนาจควบคุมพื้นที่ และลดทอนศักยภาพในการจัดการพื้นที่ป่าของชุมชนท้องถิ่น การกำหนดให้พื้นที่ป่าอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมจัดการโดยรัฐ นอกจากมีปัญหาดังกล่าวแล้ว ยังก่อให้เกิดสภาพการณ์ที่ทำให้ประชาชน ชุมชนท้องถิ่นกลายเป็นศัตรูกับป่า (สมบัติ,2540)

การควบคุมพื้นที่ป่าของรัฐโดยกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ละเลยระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบกรรมสิทธิ์อันหลากหลายของชุมชน เป็นการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน ทำให้เกิดการทำลายพื้นที่ป่าอย่างมหาศาล รวมทั้งเกิดการต่อต้าน ต่อสู้ช่วงชิงการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น การตอบโต้ของชาวบ้านต่อการคุกคามในการขยายพื้นที่อุทยานแห่งชาติแสดงออกในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่การอ้างสิทธิตามประเพณีเพื่อตอบโต้การควบคุมจัดการทรัพยากรของรัฐ การเจรจาต่อรองเพื่อกันพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านออกจากเขตอุทยานแห่งชาติ การรวมกลุ่มกันของชาวบ้านที่ตกอยู่ภายใต้สถานการณ์คุกคามของอุทยานในรูปแบบ “เครือข่ายเกษตรกร” การเดินขบวนต่อต้านเพื่อแสดงพลัง (ชูศักดิ์, 2543) ดังเช่น กรณีประเทศแทนซาเนีย เมื่อมีการประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าของรัฐบาลโดยการใช้อำนาจรัฐเข้าดำเนินการควบคุมจัดการพื้นที่อย่างรุนแรง ปราบปรามการอ้างสิทธิ์ Neumann (1992) เสนอว่าเป็นเพราะกรอบคิดนโยบายการควบคุมจัดการป่าอันเป็นผลผลิตทางความคิดที่รับมาจากชาวตะวันตกในยุคอาณานิคม โดยไม่คำนึงถึงสิทธิทำกินและสิทธิในการตั้งถิ่นฐานตามประเพณีของชาวแอฟริกา (Neumann, 1992) นอกจากนี้การศึกษาของ Peluso (1992) ในเกาะชวาประเทศอินโดนีเซียได้ชี้ว่า เมื่อรัฐอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ และควบคุมการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านขึ้น รัฐได้กำหนดนโยบายการป่าไม้และควบคุมการจัดการป่าที่กีดกันสิทธิการใช้ประโยชน์ของชุมชน การขยายอำนาจเหนือพื้นที่ของรัฐไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงทรัพยากรชุมชนด้วยการควบคุมพื้นที่ป่า ควบคุมพันธุ์ไม้ ควบคุมแรงงานและอุดมการณ์ในการจัดการทรัพยากรป่า การขยายอำนาจเหนือพื้นที่ของรัฐดังกล่าว ทำให้เกิดขบวนการต่อต้านของชุมชนในรูปของการตัดไม้ การเผาป่า ต่อต้านอำนาจของรัฐอาณานิคม การควบคุมพื้นที่ป่าโดยการกำหนดการใช้ประโยชน์แบบวิทยาศาสตร์ของรัฐได้รับอิทธิพลจากประเทศเจ้าอาณานิคม กล่าวคือ นอกจากรัฐจะได้เข้ามาควบคุมพันธุ์ไม้ เช่น ไม้สักแล้ว รัฐยังได้เข้ามาควบคุมพื้นที่ป่า และควบคุมแรงงานโดยใช้แรงงานชาวบ้านไปฟันฟืน ปลูกป่า เช่น การเตรียมสัมปทานป่าบังคับให้ตัดต้นไม้ ปลูกป่า รวมทั้งควบคุมการหาอาหารจากป่า

การควบคุมดังกล่าวข้างต้นนั้นได้กีดกันสิทธิการเข้าถึงป่าหรือการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน จึงมีผลต่อการดำรงชีวิตของชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ผูกพันกับประเพณี และวัฒนธรรม การเข้าถึงผลผลิตจากป่าและที่ดินในเขตป่าของชาวบ้าน (Peluso, 1992) นโยบายการควบคุมดังกล่าวของรัฐได้เกิดการต่อต้านการจัดการป่าของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ ดังกรณี เช่น ขบวนการ “ซามิน” (sammin movement) ในประเทศอินโดนีเซียซึ่งเกิดในทศวรรษที่ 1890 เพื่อต่อต้านรัฐอาณานิคมและเรียกร้องสิทธิการจัดการป่า สิทธิการเข้าถึง และควบคุมการจัดการพื้นที่ป่าโดยมี

สโลแกนคือ “ประชาชนผู้มีสิทธิในที่ดินรู้ว่าพวกเขาเป็นเจ้าของที่ดิน” ความขัดแย้งในการจัดการป่าและชาวบ้านมีความรุนแรงมากขึ้นในช่วงรัฐบาลซูฮาโต้ ซึ่งนำไปสู่การจัดตั้งขบวนการต่อต้านของชุมชน เช่น ขบวนการหนุ่มสาวป่าไม้ (Gerokan Pemuda Kehutanan) สหภาพคนงานป่าไม้ (Serakat Buruh Kehutanan) และองค์กรกลางของคนงานอินโดนีเซีย (SOBSI) ซึ่งองค์กรดังกล่าวมีการต่อต้านโดยการทำลายแปลงเพาะปลูกกล้าไม้ การขโมยไม้ เปลี่ยนพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ทำกิน

Peluso ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลพวงมาจากการนำเอาแนวคิด อุดมการณ์วัฒนธรรมของอาณานิคมโดยได้นำเอาหลักเกณฑ์การจัดการป่าแบบ“วิทยาศาสตร์ป่าไม้” ควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรป่าและกรรมสิทธิ์ของสถาบันท้องถิ่น (Local Institutions) นโยบายดังกล่าว รัฐได้สร้างการควบคุมและข้อบังคับขึ้นทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของรัฐอาณานิคม รัฐได้สร้างขอบเขต (Mapping) การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและแยกคนออกจากป่า และแยกพื้นที่เกษตรกรรม ในขณะที่เดียวกันรัฐได้สร้างกฎหมายขึ้นเพื่อให้พื้นที่ป่า และผลผลิตจากป่าเป็นของรัฐ (State Property Rights) โดยเฉพาะกฎหมายในปี ค.ศ 1895 ที่ทำให้รัฐเข้าไปควบคุมทรัพยากรและแบ่งงานในพื้นที่ป่าได้ชัดเจนมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อ มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่ใช้ประโยชน์จากป่าเพียงด้านเดียว โดยปิดกั้นสิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าตามประเพณี วัฒนธรรมของคนพื้นเมือง (Peluso, 1992)

การที่รัฐเข้ามาควบคุม จัดการทรัพยากร และกีดกันสิทธิของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าจึงเกิดปฏิกิริยาโต้กลับโดยการต่อต้านของชุมชน Moore (1993) ได้ศึกษาว่ามีการต่อต้านในหลากหลายรูปแบบในประเทศที่ขยายเขตพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติเอนยาเก้าในประเทศซิมบับเว ชาวพื้นเมืองได้ต่อต้านไม่ยอมรับการควบคุมจัดการป่า โดยชาวพื้นเมืองได้สร้างประวัติศาสตร์ความทรงจำยืนยันสิทธิการใช้และการครอบครองพื้นที่ป่า รวมทั้งยังต่อสู้ช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่โดยการกำหนดเขตแดนตามความทรงจำ จารีตประเพณีและการบอกเล่าอ้างประวัติศาสตร์การให้มรดกจากบรรพบุรุษ นอกจากนั้นยังเห็นว่ารัฐไม่มีสิทธิประกาศว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ ชุมชนมีสิทธิอย่างสมบูรณ์ในการใช้พื้นที่ป่า เก็บผัก ล่าสัตว์ ทำมาหากิน รัฐบาลไม่ใช่ผู้ดูแลป่า จึงไม่มีสิทธิในการกำหนดควบคุมจัดการพื้นที่และทรัพยากรอันเป็นอาหารสำหรับการดำรงชีวิตของชุมชน ในด้านของรัฐก็ได้อ้างความรู้สมัยใหม่ในการทำแนวเขตแดนว่า การทำแผนที่เป็นเขตบ่งบอกแนวการใช้ประโยชน์จากป่าที่แท้จริงไม่ใช่กำหนดเขตแนวแดนป่าจากความทรงจำและจารีตประเพณีบอกเล่า

Bryant (1992) ได้เสนอว่าการต่อต้านระหว่างรัฐและชนพื้นเมืองต้องมองถึงความขัดแย้งด้านสิทธิการเข้าถึง (rights of access) และสิทธิการถือครองที่ดินที่มีความซับซ้อนรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยา นิเวศวิทยาการเมืองได้มองถึงปัญหาความขัดแย้งการควบคุมการจัดการป่าระหว่างรัฐและชุมชนทั้งในแง่พัฒนาการประวัติศาสตร์ พัฒนาการเศรษฐกิจ และนิเวศวิทยา รวมทั้งการเมืองเชิงวัฒนธรรมการต่อต้านของชุมชนท้องถิ่น

จากมุมมองนิเวศวิทยาการเมืองยังทำให้เห็นถึงผลพวงปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร กล่าวคือผลพวงการเปลี่ยนแปลงจากปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในบริบทเงื่อนไข ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง รวมทั้งนโยบายรัฐและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ชุมชนนั้น รัฐได้นำอุดมการณ์รัฐชาติสมัยใหม่ แนวคิดอนุรักษของตะวันตกมาสร้างความชอบธรรมในการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากร นอกจากนั้นรัฐยังสร้างความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร มีการกีดกัน ปิดกั้น สิทธิการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าของชุมชน ชุมชนถูกเบียดขับออกจากป่า การเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ที่ตัวเองเคยพึ่งพาการดำเนินชีวิตมาแต่อดีต ทุกวันนี้ชุมชนถูกรีดถอนสิทธิจากรัฐในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การประกาศเขตป่าสงวน การประกาศเขตอนุรักษ์ นโยบายการอพยพคนออกจากป่า

กระบวนการดังกล่าวข้างต้นทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมในสังคม ช้ำยังทำให้ชุมชนกลายเป็นคนชายขอบที่ไร้อำนาจ ไร้ศักยภาพในการควบคุมจัดการทรัพยากร รวมทั้งคนชายขอบได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมมากกว่ากลุ่มคนอื่น ๆ ทางสังคม

1.3.3 กระบวนการทำให้เป็นคนชายขอบ (Marginalization)

แนวคิดและงานศึกษาเรื่องคนชายขอบสามารถพิจารณาได้ในหลายมิติ การศึกษาครั้งนี้จะให้ความสำคัญในมิติของพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคม โดยเน้นกระบวนการสร้างรัฐชาติ กระบวนการพัฒนาของรัฐที่ทำให้เกิดกระบวนการทำให้เป็นคนชายขอบขึ้นมา

ชูศักดิ์ (2541) ได้เสนอที่มาของคนชายขอบในสังคมไทยว่า อาจพิจารณาได้หลายมิติ ในมิติพื้นที่และเวลานั้นอาจพิจารณาได้จากการกำหนดเขตครอบครองพื้นที่ (Territoriality) ซึ่งหมายถึง การควบคุมพื้นที่ (Control of area) ซึ่งแบ่งไว้ด้วยอำนาจ กล่าวคือ การควบคุมพื้นที่จะส่งผลต่อการควบคุมผู้คนในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง (Sack 1983 อ้างในชูศักดิ์ เฟื่องอ้าง) แนวคิดเกี่ยวกับการควบคุมและครอบครองพื้นที่เกิดขึ้นมาในสังคมไทยพร้อมกับการเข้ามาของแนวคิดรัฐชาติที่ต้องการความชัดเจนในเรื่องอธิปไตยเหนือดินแดนของประเทศ (territorial sovereignty) เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นตัวตนของชาติ (Thongchai, 1994) ตามแนวคิดรัฐชาติแบบตะวันตก ทั้งนี้ โดยมีวิชาภูมิศาสตร์สมัยใหม่และเทคนิควิธีการทำแผนที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการกำหนด

เขตแดนประเทศ กระบวนการสร้างชาติไทยและการสร้างความเป็นไทยได้ดำเนินไปภายใต้แนวคิดการจำแนกพวก และลัทธิชาตินิยมที่ส่งผลให้เกิด "คนไทย" ที่เป็นชนกลุ่มใหญ่ของประเทศและชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ที่ไม่ใช่คนไทย ที่มีสถานภาพเป็นคนชายขอบของสังคมไทย

แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชายขอบ (Marginality) เมื่อนำมาใช้ในทางเศรษฐศาสตร์ การเมืองจึงหมายถึง ผู้คนที่ด้อยอำนาจคนที่ตกเป็นเบี้ยล่างของชนกลุ่มใหญ่ และคนยากจน คนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หรือชนกลุ่มน้อย เพศด้อยและไม่มีตำแหน่งแห่งที่ในสังคม หรือเรียกรวมๆ ว่ามีสถานะเป็น "คนอื่น" (The others) คนเหล่านี้มักตกอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกกีดกัน ออกจากรัฐแล้วซ้ำเล่า (multiple exclusion) หรือเป็นคนชายขอบในความเป็นชายขอบในมิติต่าง ๆ ของสังคม ในทางภูมิศาสตร์ กลุ่มคนที่จัดว่าเป็นคนชายขอบมักจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณชายแดนระหว่างรัฐบนพื้นที่สูง ในทางการเมืองคนเหล่านี้มักไม่มีสถานภาพความเป็นพลเมืองของรัฐใดรัฐหนึ่ง ถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ล่อแหลมต่อความมั่นคงของประเทศและถูกกีดกันไม่ให้มีส่วนร่วมทางการเมือง ในทางสังคมและวัฒนธรรม ผู้คนเหล่านี้มักจะมีวัฒนธรรมที่แตกต่างจากสังคมใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นภาษา ศาสนา และความเชื่อ ทำให้ถูกมองว่าเป็นพวกล่างหลัง เป็นคนอื่นไร้การศึกษา และในทางเศรษฐกิจ คนชายขอบมักถูกมองว่า มีระบบการผลิตที่ไม่มีประสิทธิภาพ มีวิถีการดำรงชีพที่เพียงแค่งชีพ คนเหล่านี้มักจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมที่ตนเองไม่ได้เป็นผู้ก่อให้เกิดขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นชนชั้นนำในสังคมใหญ่มองว่าเป็นพวกทำลายสิ่งแวดล้อม (ชูศักดิ์, 2541)

ธเนศ (2541) ได้เสนอภาพการทำให้เป็นคนชายขอบว่า รัฐสร้างความเป็นคนชายขอบให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์ด้วยกระบวนการ 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือ การผนวก (Inclusion) ให้กลายเป็นพลเมืองไทยที่มีอัตลักษณ์เดียวกันหรือเอกพันธ์ (Homogeneity) ซึ่งทำให้สูญเสียอัตลักษณ์เฉพาะตนและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ในอีกด้านหนึ่งรัฐกลับ ปิดกั้นกีดกัน (exclusion) สิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ในเชิงอำนาจการเป็นพลเมือง การมีส่วนร่วมทางการเมือง และการเข้าถึงทรัพยากรอันเป็นกระบวนการผลักกลุ่มชาติพันธุ์ให้ไปอยู่ชายขอบ (ธเนศ, 2541)

งานศึกษาของ ทวีช (2538) ที่ทำการศึกษาความเป็นชายขอบของกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอบนพื้นที่สูง ในสถานการณ์ที่ชุมชนกำลังเผชิญหน้ากับกระแสทุนนิยมที่ไหลบ่าเข้ามาในนามของการพัฒนาทำให้ระบบการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมตามจารีตประเพณี ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากรได้ถูกวิตรอนศักยภาพลงไป อำนาจรัฐและอิทธิพลของระบบตลาด นอกจากจะเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรและสร้างเงื่อนไขให้ชาวเขาตกอยู่ภายใต้กลไกตลาดแล้ว ยังได้ทำลายภูมิปัญญาและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม

ชาติพันธุ์ต่างๆ ชุมชนชาวเขากำลังตกอยู่ในภาวะตกขอบทางสังคมหรือสูญเสียความสามารถในการจัดการทรัพยากร การพัฒนาของรัฐที่ดำเนินโดยหน่วยงานรัฐและองค์กรต่างๆ ที่ผ่านมามีความอคติทางชาติพันธุ์ ผสมกับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรซึ่งเกิดจากการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการและควบคุมทรัพยากรของท้องถิ่นตามนโยบายการสร้างชาติและการกำหนดแผนนโยบายพัฒนาชาวเขาของรัฐสร้างความชอบธรรมในการเข้าไปควบคุมการใช้ทรัพยากรและได้เบียดขับให้กลุ่มชาติพันธุ์กลายเป็นผู้สูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากร (marginalization) โดยใช้ข้ออ้าง 3 ประการ **ประการแรก** ปัญหาสภาพแวดล้อมถูกทำลายด้วยระบบการเพาะปลูกแบบหมุนเวียน กลุ่มคนบนพื้นที่สูงถูกนำเสนอภาพว่าเป็นตัวทำลายสภาพป่า และความอุดมสมบูรณ์ของหน้าดิน ทำให้เกิดน้ำท่วมและฝนแล้งในเขตที่ราบ ในงานศึกษาของทวิช ได้เสนอว่า ระบบการเพาะปลูกหมุนเวียนของคนบนพื้นที่สูง มี 2 ประเภท คือ 1) หมุนเวียนเป็นวงจร (Cyclical Swiddening) เป็นของระบบปลูกเกอญอและลัวะ มีความยั่งยืนในการใช้ 2) การบุกเบิกใหม่ (Pioneer Swiddening) คือ จะใช้ที่ดินไม่ต่ำกว่าสิบปี และจะเว้นการเพาะปลูกเพื่อให้ป่าฟื้นคืนได้อีก การใช้ข้ออ้างของรัฐเรื่องการทำลายป่าของชนบนพื้นที่สูงนั้น เป็นการวิเคราะห์ ปรากฏการณ์ที่เพิกเฉยต่อความสัมพันธ์ของระบบการผลิต **ประการที่สอง** ปัญหาการปลูกและค้าฝิ่น กลุ่มคนบนพื้นที่สูงถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาการเสพยาเสพติดและค้ายาเสพติดในระดับโลก ซึ่งเป็นเรื่องผิดกฎหมาย การแก้ไขปัญหของรัฐได้นำเอาพืชเศรษฐกิจไปส่งเสริมให้เป็นพืชทดแทนฝิ่น ซึ่งไม่ได้แก้ไขปัญหปากท้องของชาวบ้าน แต่เป็นการเพิ่มปัญหาเรื่องวิถีชีวิตและวัฒนธรรม การแก้ปัญหาด้วยวิธีการดังกล่าวเป็นเพียงแต่ส่งเสริมการขยายตัวของระบบทุนนิยมขึ้นไปบนภูเขาเท่านั้น **ประการที่สาม** ปัญหาความมั่นคงของประเทศ กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมักถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ นโยบายดังกล่าวเกิดจากแรงกดดันจากต่างประเทศ จากการวางแผนการพัฒนาในลักษณะกำหนดจากรัฐ และรัฐพยายามสร้างภาพให้คนบนพื้นที่สูงเป็นผู้ทำลายป่า เป็นภัยต่อการพัฒนา และเกี่ยวโยงกับปัญหาเสพติด ภาพดังกล่าวได้ลดทอนศักยภาพของชุมชนและกดดันให้ชนบนพื้นที่สูงเหลือทางเลือกเพียงทางเดียว คือ การปลูกพืชเงินสด โดยไม่มีโอกาสหรือไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

นโยบายและการพัฒนาของรัฐดังกล่าวข้างต้นทำให้ชุมชนบนพื้นที่สูงตกอยู่ภายใต้บริบทและเงื่อนไขใหม่ ซึ่งทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงซึ่งเคยอยู่ในภาวะสมดุลได้สูญเสียไปด้วย และทำให้ศักยภาพของความเป็นคนหรือลักษณะทางชาติพันธุ์ ที่บ่งชี้ถึงการมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรและควบคุมวิถีชีวิตได้สูญเสียไป (Tapp, 1989)

การศึกษาของชานนท์ (2537) เกี่ยวกับกระบวนการที่เกษตรกรถูกเบียดขับให้ตกขอบเมื่อต้องเผชิญกับประเด็นปัญหาที่เชื่อมโยง 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง การเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองระบบเศรษฐกิจโดยไม่ได้ให้ความสำคัญสำคัญต่อระบบนิเวศทำให้เกษตรกรบางรายหมดความสามารถที่จะใช้ประโยชน์จากที่ดินเพื่อการผลิตอีกต่อไป ประการที่สอง ความไม่มั่นคงในสิทธิเหนือที่ดิน เพราะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติและความล้มเหลวในการผลิตที่ต้องพึ่งพาทุนและปัจจัยจากภายนอก ทำให้เกษตรกรต้องสูญเสียที่ดินและกลายเป็นแรงงานรับจ้าง ประการที่สาม การแข่งขันการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างรัฐ กลุ่มทุนและเกษตรกร เพื่อวัตถุประสงค์และผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน ในขณะที่รัฐสนับสนุน กลุ่มทุนทำให้เกษตรกรต้องสูญเสียอำนาจในการควบคุมทรัพยากรของชุมชนที่เคยมีสิทธิการใช้ตามประเพณี ซึ่งกลายเป็นหลักประกันในการดำรงอยู่ของเกษตรกร

จากการศึกษาของชานนท์(2537)พบว่ากระบวนการที่เบียดขับเกษตรกรให้เป็นคนชายขอบสูญเสียความสามารถในการควบคุมทรัพยากร ได้แก่ กระบวนการที่หนึ่ง การขยายอำนาจรัฐเพื่อควบคุมและจัดการทรัพยากรโดยรัฐ เมื่ออำนาจรัฐส่วนกลางเข้ามาอ้างสิทธิในการจัดการป่า โดยประกาศให้พื้นที่หมู่บ้านเป็นป่าสงวนแห่งชาติ มีโครงการปลูกป่าสร้างสวนป่า และการกำหนดเขตอุทยานแห่งชาติซ้อนทับพื้นที่ทำกินที่อยู่อาศัยพื้นที่ป่าที่เกษตรกรเคยพึ่งพา ทำให้หลักเกณฑ์ของชุมชนค่อยๆ หมดความหมายไป โดยเฉพาะการไม่ยอมรับสิทธิการใช้ของเกษตรกรทำให้ความสามารถในการรักษาทรัพยากรในการผลิตลดลง กระบวนการที่สอง การขยายอำนาจรัฐจากการสถาปนาระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ได้สร้างความขัดแย้งต่อระบบกรรมสิทธิ์ดั้งเดิมของชุมชน การที่รัฐเข้ามาจัดการป่าและให้เอกสารสิทธิ์นั้น รัฐได้กันพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแม่แตงบางส่วน แล้วให้กรมที่ดินออกเอกสารสิทธิ์เฉพาะพื้นที่ราบและที่อยู่อาศัย ขณะที่รัฐไม่ยอมรับระบบสิทธิการใช้ของชุมชน การที่รัฐอ้างสิทธิตามกฎหมายดังกล่าว เป็นเหตุให้เกษตรกรต้องถูกเบียดขับออกจากที่ดินได้ง่ายขึ้น ทำให้อำนาจในการควบคุมและจัดการที่เคยอยู่ภายใต้ระบบของชุมชนค่อยๆ สลายไป กระบวนการที่สาม การผนวกชุมชนเข้าสู่ระบบทุนนิยม ชุมชนต้องพึ่งพาทุนและปัจจัยภายนอกในการผลิตภายใต้ระบบการตลาด ส่งผลให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างต้นทุนกับราคาขายผลผลิตที่ได้รับ ทำให้เกิดการกู้หนี้ยืมสินอย่างต่อเนื่อง การผลิตระบบตลาดได้ทำลายเงื่อนไขการดำรงอยู่ทางโครงสร้างของวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมที่แสดงถึงความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรทั้งที่ดิน ป่า แหล่งน้ำ และแรงงาน นโยบายการส่งเสริมทุนของรัฐทำให้เกษตรกรในชุมชนถูกเบียดขับให้ตกขอบหรือสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรกลายเป็นเพียงแรงงานรับจ้าง (ชานนท์, 2537)

งานศึกษาของ ปิ่นแก้ว (2541) ได้เสนอว่า การสร้างความเป็นอื่น หรือกลายเป็นคนชายขอบของกลุ่มชาติพันธุ์เกิดจาก การสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ในกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ความคิดสมัยใหม่เกี่ยวกับชายแดนได้เปลี่ยนประเทศสยามสู่ "การสร้างตัวตนของชาติ" อันใหม่ สายตาที่มองประชาชนชายขอบเหล่านี้ก็เปลี่ยนไป ขอบเขตประเทศของอาณาจักรไทยไม่เป็นที่กำกวมอีกต่อไป มีเส้นแดนที่ชัดเจน ระบบการจัดความเป็นคนไทยแบบใหม่ได้สร้างอัตลักษณ์ใหม่ (ปิ่นแก้ว เฟิงอั่ง) ชายแดนสมัยใหม่ของสยามได้ถูกสร้างขึ้น อันเป็นผลมาจากการที่ได้เข้าไปเป็นรัฐกันชนอย่างไม่เต็มใจระหว่างฝรั่งเศส และอังกฤษในช่วงที่ปกครองพม่า อินโดจีน และมลายู (Thongchai, 1949 อ้างใน ปิ่นแก้ว เฟิงอั่ง) การสร้างตัวตนใหม่ของชาติไทยทำให้เห็นความสำคัญของประชาชน ประชาชนได้ถูกแทนที่จากพันธะเชิงบุคคลกับเจ้าไปเป็นความผูกพันเชิงพื้นที่ และรัฐสมัยใหม่ต้องการควบคุมประชาชนที่อยู่ใต้เขตแดนที่กำหนด (Thongchai, 1994) กลุ่มชาติพันธุ์ต่างตกอยู่ภายใต้เขตแดน โดยรัฐให้ตำแหน่งเป็น "คนป่า" คนชายขอบ ขณะที่ความเป็น "คนป่า" เริ่มเปลี่ยนไปในกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงศตวรรษ 24 ความแตกต่างในทางชาติพันธุ์ในเขตป่าและเมืองได้กลายเป็นสิ่งที่ถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามต่อความเป็นชาติ (ปิ่นแก้ว, 2541) กระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ที่สร้างเขตแดนชัดเจนได้เบียดขับผู้ที่อยู่ดินแดนเดิมกลายเป็นผู้บุกรุกดินแดนหรือเป็นคนชายขอบในผืนดินที่เคยดำรงชีวิตอยู่ และถูกสร้างให้กลายเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ ทั้งปัญหาฝิ่น ปัญหาการทำลายทรัพยากร รวมทั้งกระบวนการทำให้ความเป็นชาติพันธุ์กลายเป็นสินค้าในรูปอุตสาหกรรมท่องเที่ยวทำให้ชาวเขามีฐานะเป็นสินค้าทางชาติพันธุ์

กระบวนการดังกล่าวได้ผลักดันให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ถูกเบียดขับจากระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ไร้อำนาจในการตัดสินใจและกำหนดอนาคตของตนเอง

ในการศึกษาของยศ สันตสมบัติ (2539) มองกระบวนการทำให้เป็นคนชายขอบจากกระบวนการพัฒนากระแสหลักที่ทำการปิดล้อม (Enclosure) ชุมชน หรือ "กระบวนการปิดล้อมชุมชนโดยการพัฒนา" ที่เข้าแย่งชิงทรัพยากรดินส่วนรวมของชุมชนซึ่งเคยจัดการและดูแลรักษาภายใต้ระบบวิถีวัฒนธรรม โดยเข้ายึดครอง ผนวก และผูกขาดที่ดินและปัจจัยการผลิตอื่นๆ

นอกจากนั้นกระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่รัฐชาติสลายอำนาจท้องถิ่นด้วยการยึดทรัพยากรดินส่วนรวมไปเป็นของรัฐและสร้างระบบการปกครองที่ประชาชนจำนวนมากหรือแทบทั้งหมดไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการยึดอำนาจของศูนย์กลาง ซึ่งได้รับการอธิบายภายใต้ชุดความคิดเรื่องชาติ การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความทันสมัย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการปิดล้อมชุมชนโดยการพัฒนา

กระบวนการปิดล้อมชุมชนโดยการใช้อำนาจทางกฎหมาย ยังได้สร้างการปิดล้อมชุมชนโดยการปรับเปลี่ยนระบบคุณค่า ปรับเปลี่ยนองค์กรหรือการจัดระบบสังคมใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดด้วยการจัดระเบียบสังคมทางการเมืองแบบใหม่ขึ้น มีการสร้างองค์กรแบบใหม่ กติกาใหม่ และใช้ความรู้ชุดใหม่ขึ้นมาแทนที่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน องค์กรชุมชนและจารีตประเพณีเดิม ด้วยเทคนิควิธี หรือความเป็นผู้เชี่ยวชาญจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพื่อปิดล้อมชุมชนเหี้ยมหยัดพยายามภูมิปัญญาท้องถิ่น และอ้างสิทธิในการจัดระเบียบทางสังคมใหม่บนพื้นฐานความเหนือกว่าในด้านความรู้ ยกได้เสนอว่า คนที่อยู่ตรงชายขอบของการพัฒนากระแสหลักคือ คนยากจน ชาวนาไร้ที่ดิน ผู้ซึ่งถูกยึดเยียดชื่อว่า “บุกรุก” ทำลายป่า ยิงนันทวันกลุ่มคนและชุมชนที่ถูกผลักให้มายืนอยู่ตรงชายขอบของการพัฒนากระแสหลักมีมากขึ้น (ยศ, 2539)

สมบัติ (2540) มองกระบวนการทำให้เป็นคนชายขอบจากมิติและความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการสร้างความจริงและการนิยามความหมาย ส่งผลด้านการควบคุมกรอบคิดการพัฒนา ระบบการผลิต และการอนุรักษ์ของคนชายขอบที่ผนวกเข้ามาในกระบวนการสร้างรัฐชาติของสังคมหลัก การต่อสู้ช่วงชิงความหมายให้กับพื้นที่ป่าของชาวล่าหู่ ต้องถูกครอบงำ (Hegemony) โดยอำนาจภายนอกที่เหนือกว่า ทั้งในด้านของการสร้างความจริง ความรู้ และการปฏิบัติการจริงของการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม

กล่าวโดยสรุป กระบวนการทำให้เป็นคนชายขอบ เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ในระดับต่าง ๆ กล่าวคือ *ประการที่หนึ่ง* กระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ “สร้างเขตแดน” “สร้างความเป็นอื่น” และสร้างความเป็นคนชายขอบให้กับชุมชนและคนพื้นเมือง *ประการที่สอง* กระบวนการพัฒนากระแสหลักที่ทำการปิดล้อมชุมชน ส่งผลให้มีการกีดกัน ปิดกั้น และทำลายศักยภาพอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน *ประการที่สาม* ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการนิยามและสร้างความหมายใหม่ในเรื่องความรู้ความเข้าใจเพื่อสร้างอำนาจหลักครอบงำความคิดของชุมชนและสังคม อย่างไรก็ตาม การครอบงำความคิดดังกล่าวไม่สามารถทำได้อย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ ในอีกด้านหนึ่งชุมชนได้พยายามต่อสู้ต่อกระบวนการปิดล้อมดังกล่าวเพื่อช่วงชิงและสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากร

1.3.4 กระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้ (Contesting Terrain) ของคนชายขอบ

จากสถานการณ์ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรระหว่างกลุ่มผลประโยชน์รัฐได้พยายามกีดกันชุมชนให้กลายเป็นคนชายขอบในการจัดการทรัพยากร ในขณะที่ชุมชนพยายามปรับตัวและสร้าง “พื้นที่” ทางสังคม โดยพยายามสร้างอำนาจในการต่อรองให้เกิด

"เวทีการต่อสู้" เพื่อนิยามหรือสร้างความหมายใหม่ให้กับพื้นที่ทางสังคมที่ชุมชนหรือคนชายขอบมีอำนาจ และความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร

ความสำคัญของพื้นที่ทางสังคมได้รับการศึกษาวิเคราะห์อย่างกว้างขวาง โดยมองว่าพื้นที่ไม่ได้เป็นเพียงฉากที่ว่างเปล่าและหยุดนิ่งเพื่อรองรับปรากฏการณ์ทางสังคมในตัวเองและการดำรงอยู่ของพื้นที่หนึ่งๆ เท่านั้น แต่พื้นที่เป็นการผสมผสานระหว่างกระบวนการสร้างขึ้นในแง่ทางกายภาพและการสร้างขึ้นของกระบวนการทางสังคม (สุธาริน, 2543)

ไชยรัตน์ (2543) ได้เสนองานศึกษา "พื้นที่" สามารถแยกออกเป็น 3 กระแสหลัก กระแสแรก เป็นงานศึกษาประเภทภูมิศาสตร์การเมือง (political geography) ; ภูมิศาสตร์มนุษย์ (human geography) หรือภูมิรัฐศาสตร์ (geopolitical) กระแสนี้ให้ความสำคัญกับการพูดถึงเรื่องรัฐชาติ อาณาเขต อำนาจอธิปไตย การเมืองระหว่างประเทศ สงคราม สันติภาพ แผนที่ และการเกิดขึ้นของจักรวรรดินิยม โดยให้ความสำคัญกับเอกลักษณ์ ตัวตน หรือ "อัตลักษณ์" ของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมอันหลากหลาย กระแสที่สอง เป็นงานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับ "พื้นที่" ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนในสังคม เช่น บ้าน ถนน เมือง สุสาน คู่ออนุสาวรีย์ ศูนย์การค้า ฯลฯ เป็นการศึกษาพื้นที่ (space) โดยตรงแต่มีข้อศึกษาตัวพื้นที่/สถานที่แต่ศึกษากระบวนการ ขั้นตอน และรายละเอียดในการผลิต/สร้างพื้นที่เหล่านั้น เป็นการศึกษาพื้นที่ในฐานะของผู้กระทำการสร้างเอกลักษณ์/ความหมายใหม่ทางสังคม กระแสที่สาม มองพื้นที่ในฐานะเป็นผลผลิตของเทคนิควิทยาในการถ่ายทอดการนำเสนอ การพูดถึง การเขียน การแสดงออกเกี่ยวกับพื้นที่ในรูปแบบต่าง ๆ (representation) ด้วยเทคนิคในการนำเสนอภาพเกี่ยวกับพื้นที่คือ 1) เทคนิควิทยาการในรูปแบบของการเขียน/งานเขียนเกี่ยวกับพื้นที่ต่างๆ โดยมองพื้นที่ในฐานะ "ตัวบท" (text) ชนิดหนึ่ง 2) เทคนิควิทยาในรูปแบบของการนำเสนอด้วยภาพ เช่น ภาพถ่าย ภาพข่าว หนังสือพิมพ์ ภาพคอมพิวเตอร์

มีความพยายามของนักวิชาการในการนิยามความหมายของพื้นที่ ดังเช่น นักทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (post modernism) มองพื้นที่ในฐานะสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่ประจุไว้ด้วยความหมาย (coded space) (อภิัญญา , 2543) ในการศึกษาพื้นที่นั้นต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และปัจจัยทางสังคม Madanipour (1996) เสนอว่า ควรมีการพิจารณาพื้นที่เมืองในสามมิติประกอบกัน คือ มิติการเข้าถึงพื้นที่และความหลากหลายของกิจกรรมที่เกิดขึ้น มิติของผู้กระทำ และมิติของผลประโยชน์ โดย Madanipour นิยามพื้นที่สาธารณะ คือ พื้นที่ที่เปิดให้ทุกคนเข้าถึงและเข้าร่วมกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น (Madanipour, 1996 อ้างใน สุธาริน, 2543)

Blauw (1996) เห็นว่าการออกแบบพื้นที่สาธารณะจะต้องคำนึงถึงความสามารถในการเข้าถึง(accessibility) จากการนิยามในข้างต้นทำให้เห็นว่า "พื้นที่" หรือ พื้นที่สาธารณะเป็นความเปิดกว้างในการเข้าถึงได้สำหรับทุกคนหรือชุมชน ในขณะที่ Arendt ได้ให้ความสำคัญกับ "พื้นที่" ส่วนรวม (The common) ของมนุษย์ทุกคนว่าเป็นพื้นที่ที่ทำให้มนุษย์ได้ตระหนักถึงการดำรงอยู่ร่วมกัน คือ การเกิดชุมชนทางการเมืองบนพื้นฐานของความแตกต่างหลากหลายซึ่งเชื่อมโยงกันได้ด้วยการพูดคุยกันในประเด็นสาธารณะที่เป็นความสนใจร่วมกัน (Arendt, 1958) ส่วนกลุ่มภูมิศาสตร์วัฒนธรรมใหม่ ไม่ได้มอง "พื้นที่" เป็นเพียงกระบวนการประวัติศาสตร์ที่ล่อแหลมต่อความหมายทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่มิพบปะในการสร้างประวัติศาสตร์นั้น ๆ ด้วย พื้นที่ไม่ได้เป็นเพียงตัวบทแต่เป็นภูมิประเทศที่เกิดจากการต่อสู้ช่วงชิงและมีการเปลี่ยนแปลงแข่งขันของอำนาจอยู่ตลอดเวลา (contesting terrain) การพิจารณาพื้นที่สาธารณะในแนวนี้นี้จึงเชื่อมโยงอยู่กับประเด็นอัตลักษณ์/ความแตกต่าง การครอบงำ/การต่อต้านเป็นสำคัญ (สุธาริน, เฟิงอ้าง)

Moore (1993) นำเสนอความคิดในเรื่องของพื้นที่ว่าไม่ได้มีความหมายเพียงพื้นที่ทางกายภาพเท่านั้นหากแต่มีความหมายที่ลึกซึ้งและกว้างขวางมาก กล่าวคือเป็นการมองพื้นที่ในมิติที่ซับซ้อน มีกลุ่มคนที่เข้ามาใช้ประโยชน์หลากหลายมีประวัติศาสตร์ มีความทรงจำทางสังคม และมีความหมายที่ซ้อนทับอยู่ การทำความเข้าใจความขัดแย้งในพื้นที่จึงจำเป็นต้องมองถึงความซับซ้อนที่เกิดขึ้นทางประวัติศาสตร์การใช้ และการจัดการพื้นที่ที่แตกต่างกัน (Moore 1993) รวมไปถึงการที่ชุมชนอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ป่าโดยใช้ประวัติศาสตร์ความทรงจำเป็นเครื่องมือใน "เวทีการต่อสู้" (contesting terrain)

นอกจากนี้ Moore มองว่าการศึกษาการต่อสู้ทางการเมืองระดับท้องถิ่นสามารถสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองระดับภูมิภาค, การแทรกแซงของรัฐจนกลายเป็นประเด็นระดับโลก รวมทั้งการให้ความสำคัญกับการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิและการควบคุมเข้าถึงทรัพยากร ดังเช่น กรณีศึกษาชาวบ้านในอุทยานแห่งชาติ Nyanga (Moore 1993)

Escobar (1998) ได้เสนอประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพเป็น "เวทีการต่อสู้" แ่งชิงทรัพยากรจากกลุ่มหลายกลุ่มมีการสร้างความหมายที่แตกต่างกัน เช่น ชาติ องค์กรพัฒนาเอกชน ชาวบ้าน การสร้างความหมายของแต่ละกลุ่มถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือให้แก่ผู้นิยาม

ในการสร้าง "เวทีการต่อสู้" เพื่อช่วงชิงการนิยามความหมายเพื่ออ้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรนั้น การสร้างความหมายเป็นไปเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับผู้นิยาม ในแง่นี้เราจึงมองเห็นขบวนการต่อสู้ของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาในสังคม แล้วให้นิยามความหมายหรือ

สร้างนิยามความหมายใหม่เพื่อเรียกร้องสิทธิและความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร ดังเช่น ขบวนการต่อสู้อย่าง ขบวนการฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชน ขบวนการป่าชุมชน ไร่มุมนเวียน การป้องกัน ไฟป่า

ตัวอย่างของขบวนการวัฒนธรรมชุมชนอาจเป็นตัวอย่างที่มองเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ ขบวนการวัฒนธรรมชุมชนต้องการช่วงชิงการนำในการนิยามความหมายสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” จากเดิมที่ผูกขาดโดยรัฐและมีความหมายเพียงแคบๆ อยู่ในงานศิลปะและสุนทรียภาพให้ไปสู่ ความหมายเชิงเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

ฉัตรทิพย์ (2543) ได้พยายามชี้ให้เห็นว่าขบวนการวัฒนธรรมชุมชน ส่งผลสะท้อนต่อ วงการไทยศึกษา เพราะเป็นการเปิด “พื้นที่” ให้กับชุมชนและชาวบ้านในวาทกรรมเกี่ยวกับไทย ศึกษาและในวาทกรรมของการพัฒนากระแสหลัก รวมทั้งมีการสร้างภาพ “การพัฒนาชุมชน” โดย นักวิชาการเล่าเรื่องจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน การสร้างภาพขึ้นใหม่ (representation) โดยงาน เขียน/การเขียน (writing) นั้นเป็นการกำหนดเอกลักษณ์และสร้างความหมายใหม่บนเวทีการต่อสู้ ช่วงชิงความหมายในพื้นที่ (space) ของวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก

การต่อสู้ของคนชายขอบอีกขบวนการหนึ่งคือ ขบวนการป่าชุมชนในประเทศไทย อาจ เป็นการสืบทอดวิถีการปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่า ขบวนการเหล่านี้มีองค์ประกอบ ร่วมกันหลายประการคือ ประการที่หนึ่ง มีจิตสำนึกร่วมในการพิทักษ์ปกป้องธรรมชาติในลักษณะ เป็นทรัพย์สินส่วนรวม จิตสำนึกเช่นนี้ เกิดจากการตระหนัก ถึงผลกระทบที่เกิดจากความเสื่อมโทรมสภาพแวดล้อม ประการที่สอง มีระบบการจัดการทรัพยากรที่ชัดเจนทั้งระบบการสืบทอดภูมิ ปัญญาท้องถิ่นโดยตรงและให้เห็นถึงวิถีคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนหรืออาจเป็นระบบแบบใหม่ที่เกิดขึ้น จากการกระตุ้นของภายนอก ประการที่สาม มีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งทำหน้าที่บริหารจัดการ ทรัพยากร (ยศ,2539)

ขบวนการดังกล่าวพยายามปรับตัวในการต่อสู้จากการปิดล้อมการจัดการทรัพยากร โดยรัฐจากกระบวนการพัฒนา ป่าชุมชนมิใช่เป็นเพียงระบบการจัดการทรัพยากรเท่านั้น แต่ยังเป็น การปฏิเสธการปิดล้อม โดยเปลี่ยนความเข้าใจทางสังคมใหม่ ชุมชนที่ถูกทำให้เป็นคนชายขอบ ด้อยอำนาจในการจัดการทรัพยากรได้นิยามและสร้างความหมายใหม่ในเรื่องการใช้ประโยชน์จาก พื้นที่ป่า โดยสร้างวาทกรรม“ผู้นุรักษ์”สร้างระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมจากระบบวัฒนธรรมและ จารีตประเพณี นอกจากนั้นขบวนการป่าชุมชนมีการรวมกลุ่มในระดับ “เครือข่าย” เช่น เครือข่าย กลุ่มน้ำ เครือข่ายป่าชุมชน

สมบัติ (2540) ได้มองถึง การต่อสู้ช่วงชิงการนิยามความหมายต่อพื้นที่เป็นการเมืองของการสร้างความเป็นจริงโดยเสนอว่า “ความจริง” และ “ความหมาย” ของพื้นที่ เป็นเรื่องของ การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจ การต่อสู้ของชาวลานู่นนอกจากจะเป็นการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่และ ควบคุมจัดการทรัพยากรแล้ว ยังมีความสำคัญในการสร้างความจริงต่อพื้นที่ในฐานะ “ระบบ สัญลักษณ์” เพื่อแสดงออกถึงสิทธิในการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ ดังนั้นการ สร้างความจริงและการนิยามความหมายต่อพื้นที่ เป็น “เวทีการต่อสู้”(contesting terrain) เพื่อการ สร้างตัวตนทางชาติพันธุ์ ชาวลานู่นสร้างความจริงต่อพื้นที่ในฐานะพื้นที่ปาอนูร์กษและนิยามความ หมายต่อตนเองในฐานะ “ชาวไทยลานู่นผู้อนุรักษ์” โดยต่อสู้ช่วงชิงสร้างความจริง นิยามให้ความ หมายต่อพื้นที่การอนุรักษ์ ซึ่งจากการรอบความคิดและนโยบายหรือแนวทางการพัฒนาพื้นที่สูงของ รัฐ ได้ให้ความหมายต่อชาวลานู่นเป็น “ผู้ทำลายป่า” หรือเป็นคนต่างด้าว

ชาวลานู่นได้สร้างความจริงบนพื้นที่ โดยการสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำ ดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาระบบเกษตรอย่างยั่งยืนและการควบคุมป้องกันไฟป่า ใน การควบคุมป้องกันไฟป่าของชาวลานู่นนั้น นอกจากจะเป็น “กระบวนการ” สร้างความจริงและ นิยามความหมายต่อพื้นที่ป่า ทำให้ป่ามีฐานะเป็นพื้นที่ “ปาอนูร์กษ” ที่ชาวลานู่นเป็นผู้อนุรักษ์เอาไว้ แล้ว พื้นที่ป่ายังมีความหมายในฐานะเป็น “เวทีการต่อสู้” (contesting terrain) เพื่อปรับความ สัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวลานู่นกับกลุ่มพลังอำนาจอื่น หรือเป็นการยกระดับอำนาจของชาวลานู่นให้สูงมากขึ้นด้วย การควบคุมป้องกันไฟป่าจึงเป็นการประกาศให้กลุ่มคนในสังคม ทั้งหมู่บ้าน ไกลเคียง ชาวไทยพื้นราบ นักวิชาการและเจ้าหน้าที่รัฐให้รับรู้และรับบทบาทต่อชาวลานู่นในฐานะ “ผู้อนุรักษ์ป่า” ซึ่งเป็นการตอบโต้กับการถูกนิยามความหมายหรือการตั้งข้อกล่าวหาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และนักวิชาการบางส่วนที่ว่า ชาวลานู่นเป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่าในเขตต้นน้ำลำธาร หรือเป็น ภัยต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจสังคมของชาติ ในสถานการณ์การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจในการสร้าง ความจริงของกลุ่มชาติพันธุ์ การต่อสู้กับอำนาจในการควบคุมและผนวกกลืนแบบแผนทาง เศรษฐกิจสังคม และระบบความคิดหรือวัฒนธรรมเพื่อให้ชนกลุ่มน้อยยอมจำนนต่อการใช้อำนาจ ของรัฐ แต่ในทางตรงกันข้าม ชนกลุ่มน้อยพยายามต่อสู้ช่วงชิงโอกาสใน “เวทีการต่อสู้” และ กำหนด “ยุทธศาสตร์การต่อสู้” เพื่อสร้างตัวตนทางชาติพันธุ์ และการมีส่วนร่วมทางการเมือง (สมบัติ อ้างแล้ว)

งานศึกษาของสมบัติ พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ชาวยุโรปได้สร้าง “เวทีการต่อสู้” ที่มีการชว งพื้นที่ใน 2 ระดับ คือ ระดับที่หนึ่ง การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่ทางกายภาพซึ่งเคยเป็นพื้นที่ ทำกินของอดีตทหารจีนคณะชาติ ชาวลานู่นใช้ยุทธศาสตร์ต่อสู้การปรับเปลี่ยนแบบแผนการใช้พื้นที่

ที่ ชนิดพืช และระบบการเพาะปลูกเป็นการเปลี่ยนระบบสังคมที่เร่ร่อนมาเป็นแบบถาวรและอ้างหลักสิทธิการใช้ทั้งของตนเองและบรรพบุรุษเพื่อแสดงออกถึงสิทธิในการครอบครองและแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่ ระดับที่สอง การต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจพื้นที่ทางสังคม กลุ่มชาติพันธุ์ถูกให้ความหมายว่าเป็น “คนอื่น” เป็นผู้ทำลายป่าเป็นภัยต่อความมั่นคง และถูกกีดกันให้ตกเป็นคนชายขอบ รัฐใช้วาทกรรมการพัฒนา ควบคุมความเป็นพลเมืองของชาวเขา นิยามชาวลาหู่ว่า “เป็นผู้ล่าหิ้ง” กีดกันการมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่ชาวลาหู่ได้สร้าง “เวทีการต่อสู้” เพื่อนิยามความหมายของพื้นที่ทางสังคมใหม่ในฐานะเป็น “ผู้นุรักษ์ป่า” โดยการดำเนินกิจกรรมควบคุมไฟป่า การอนุรักษ์ต้นน้ำเพื่อแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและได้สร้างตัวตนเพื่อสร้างความมั่นใจ มั่นคงต่อความเป็นชาติพันธุ์ขึ้น ซึ่งความเป็นตัวตนของ “ชาวไทยลาหู่” นี้ได้สร้างพื้นที่ทางสังคม เพื่อให้ชาวลาหู่ดำรงเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์และมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ในแง่ “พื้นที่ป่า” จึงจัดเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ถือเป็นสนาม (terrain) หรือเวที (arena) แห่งการต่อสู้ ช่วงชิงนิยามความหมายใหม่ ภายใต้การครอบงำจากรัฐและการปิดล้อมจากกระบวนการพัฒนาโดยรัฐและทุนนิยม

นอกจากนั้น การต่อสู้ในประเด็นการจัดการทรัพยากรป่า ยังได้ขยายประเด็นการช่วงชิงไปสู่เรื่องของ “ไฟป่า” อีกด้วย ซึ่งการศึกษาของอัจฉรา (2543) พบว่าความขัดแย้งที่เกิดจากประเด็นไฟป่า มิได้เป็นปัญหาเพราะเชื้อไฟทางกายภาพเท่านั้น หากยังมีที่มาจากการให้ความหมายของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคม ซึ่งมีแนวคิดที่ไม่เหมือนกัน อีกทั้งช่วงชั้นทางสังคมที่แตกต่างกันและอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกัน ยังนับเป็นมูลเหตุสำคัญของความขัดแย้ง ซึ่งนำไปสู่การต่อสู้ช่วงชิงในการนิยามความหมาย “กรณีปัญหาไฟป่า” เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพของ “เวทีการต่อสู้” ระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่างๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานรัฐก็มีบทบาทหลักในการกำหนดนโยบายทางสิ่งแวดล้อม กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ และกลุ่มชนชายขอบที่ด้อยอำนาจ (อัจฉรา, 2543)

กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้ต่อสู้โดยทำการประท้วงต่อต้านอำนาจรัฐในรูปแบบต่างๆ เช่น การใช้แผนที่ตอบโต้การอ้างสิทธิของรัฐเหนือพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน การใช้พิธีบวงสรวง การสร้างวาทกรรม “การทำไร่หมุนเวียน” เพื่อตอบโต้วาทกรรมว่าด้วย “การทำไร่เลื่อนลอย” ซึ่งเป็นการต่อสู้ด้วยการสร้างความหมาย สัญลักษณ์ และฟื้นฟูวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ขึ้นมา (Chusak, 1996)

เจษฎา (2542) ได้ศึกษาสถานการณ์การต่อสู้เรื่องพื้นที่ของคนชายขอบในการจัดการไร่มุมนเวียน ภายใต้เงื่อนไขการผนวกชุมชนเข้าสู่อำนาจรัฐชาติและระบบตลาด ทั้งนี้เนื่องจากการที่รัฐอำนงนโยบายการอนุรักษ์ กฎหมายและระบบกรรมสิทธิ์โดยการควบคุมของรัฐ ซึ่งไม่สอดคล้องกับระบบการจัดการตามจารีตประเพณีของชุมชน เมื่อระบบการตลาดที่ขยายตัวเข้าสู่ชุมชน ทำให้ชุมชนต้องปรับรูปแบบการทำให้ไร่มุมนเวียนให้เกิดความยั่งยืนและมีสิทธิการใช้และครอบครองพื้นที่ได้ แต่เมื่อเผชิญกับแรงกดดันจากนโยบายอนุรักษ์ป่าของกรมป่าไม้มากขึ้น ชาวบ้านเริ่มเห็นความจำเป็นที่จะต้องรักษาพื้นที่ใช้สอยส่วนรวมเอาไว้เพื่อการปรับตัวของตนไว้ จึงลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิจากรัฐเพื่อประกันความมั่นคงในการถือครองที่ดินควบคู่กับการเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง

ยศ (2539) ได้เสนอภาพการต่อสู้การถูกปิดล้อมของชุมชน (enclosure) ในกรณีศึกษาชุมชนท่าเกวียนว่าชุมชนถูกปิดล้อมโดยอำนาจรัฐภายใต้กระบวนการของการพัฒนาและโดยใช้กลไกทางตลาด ปิดล้อมควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน แต่ผลประโยชน์ตกกับกลุ่มอำนาจที่มีอิทธิพลเหนือกว่าที่ต้องการควบคุมและปิดล้อมชุมชน แต่ในอีกด้านหนึ่ง ยศ เสนอว่าในขณะที่ชุมชนถูกปิดล้อมทางทรัพยากร ชุมชนเองก็ได้ต่อสู้ ดิ้นรน ปฏิเสธการปิดล้อมโดยการแสวงหาทางเลือกด้านอาชีพ พยายามสืบทอดวัฒนธรรมชาวนา ปรับองค์ชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น สร้างแนวร่วมและเครือข่าย ร่วมกับนักวิชาการ นักพัฒนาและหน่วยงานรัฐ การปรับตัวในรูปแบบที่หลากหลาย เป็นการแสดงศักยภาพชุมชนเพื่อให้ตนเองดำรงอยู่ร่วมกันระหว่าง “ความทันสมัย” กับ “ประเพณี” อุตสาหกรรมและเกษตรกรรม การแสดงศักยภาพดังกล่าว เป็นการต่อสู้กับกระบวนการปิดล้อม การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายการผลิต เครือข่ายการลงทุน เครือข่ายการตลาดในรูปแบบใหม่ ซึ่งเป็นการปรับตัวของชุมชนเพื่อสร้าง “เวทีการต่อสู้” ให้กับชุมชน และเพื่อให้ชุมชนมีอำนาจในการเข้าถึงการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

การสร้างเวทีการต่อสู้(contesting terrain) ของคนชายขอบจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของผู้ที่ไร้อำนาจเพื่อที่จะปรับตัวและต่อสู้เพื่อแก้ไขปัญหาที่ตนเองเผชิญ โดยมี “ป่า” และ“การอ้างสิทธิ” เป็น “เวที” หรือ “สนาม” ในกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจและความชอบธรรมให้กับคนชายขอบในการเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่น

1.4 กรอบคิดในการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ให้ความสนใจกับกระบวนการสร้าง “เวทีการต่อสู้” ของคนชายขอบ เพื่อสร้างอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่นในสังคมไทย โดยมีความคิดพื้นฐานว่าปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชนและกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมนั้น แต่ละฝ่ายต่างพยายามเบียดขับ สร้างภาพและนิยามความหมาย “เวทีการต่อสู้” แย่งชิงทรัพยากร และแต่ละฝ่ายต่างมีกลยุทธ์เพื่อช่วงชิงและต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งการเข้าถึงทรัพยากรของตน อย่างไรก็ตามชุมชนซึ่งถูกทำให้กลายเป็น “ชายขอบ” ที่ถูกปิดกั้น กีดกันโอกาสและไร้อำนาจในการตัดสินใจบริหารจัดการทรัพยากรหรือกำหนดอนาคตตนเองล้วนเป็นผลมาจากกระบวนการการพัฒนากระแสหลักและกระบวนการขยายอำนาจของรัฐที่ทำการปิดล้อมชุมชน แต่ภาพของคนชายขอบไม่ได้หยุดนิ่งว่า เป็นผู้ไร้อำนาจหรือไร้ศักยภาพที่ยอมจำนนต่อชะตากรรมของตน หากแต่ได้พยายามปรับตัว ต่อสู้กับสถานการณ์ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากร

งานวิจัยครั้งนี้ มีสมมติฐานว่า “การสร้างเวทีต่อสู้” ของคนชายขอบเป็นเครื่องมือหนึ่งในการแสดงอุดมการณ์และเป็นกระบวนการนิยามสร้างความหมายใหม่ในการกำหนดเอกลักษณ์ของกลุ่มคนชายขอบเพื่อสร้างอำนาจการจัดการทรัพยากร และ “เวทีการต่อสู้” ยังเป็นปฏิบัติการ (practice) ทางการเมืองที่พยายามสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรให้กับคนชายขอบอีกด้วย

การเคลื่อนไหว (movement) ของคนชายขอบแสดงให้เห็นว่า “ความไร้อำนาจ” และ “ความเป็นคนชายขอบ” ได้ถูกนิยามและสร้างความหมายใหม่โดยผู้ไร้อำนาจ เพื่อมิให้ตกเป็นผู้ถูกกระทำเพียงด้านเดียว ในการเคลื่อนไหวนั้นคนชายขอบได้พยายามสร้างกระบวนการต่อสู้ที่เชื่อมโยงกับกระบวนการทางการเมืองโดยนิยามความหมายใหม่และสร้างเวทีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการเข้าถึงทรัพยากร

งานศึกษาชิ้นนี้ได้ใช้แนวคิดสำคัญ 3 แนวคิดคือ แนวคิดแรก แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) เพื่อวิเคราะห์ปัญหาความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมโดยมองถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ทางสังคม บริบทเงื่อนไขและปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม รวมไปถึงปัญหาในการเข้าถึงทรัพยากร ที่มีความไม่เท่าเทียมกันของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มคนผู้ไร้อำนาจ ที่ถูกทำให้กลายเป็นคนชายขอบในการเข้าถึงทรัพยากร นอกจากนี้ จะใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองดังกล่าววิเคราะห์กระบวนการต่อสู้ของกลุ่มคนต่าง ๆ ในสถานการณ์การแย่งชิงทรัพยากร โดยจะเน้นกลุ่มคนชายขอบที่ไร้อำนาจว่า กระบวนการต่อสู้ดังกล่าวเกิดขึ้นในเงื่อนไขบริบทอย่างไร

แนวคิดที่สอง คือ กระบวนการทำให้เป็นคนชายขอบ แนวคิดนี้นำมาใช้วิเคราะห์และอธิบายความเป็นคนชายขอบ โดยมองถึงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการพัฒนากระแสหลัก กระบวนการสร้างรัฐชาติใหม่ และกระบวนการขยายอำนาจรัฐ ที่ก่อให้เกิดการกีดกันสิทธิ และปิดกั้นโอกาสของกลุ่มคนต่าง ๆ จนกลายเป็นคนชายขอบของสังคม ในกระบวนการดังกล่าวจะพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจจากการนิยามและสร้างความหมายใหม่บนพื้นฐานความคิดแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้องในสถานการณ์ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากร การวิเคราะห์เน้นหนักไปที่กลุ่มคนชายขอบซึ่งกลายเป็นผู้ด้อยอำนาจในสังคมว่าได้พยายามต่อสู้ต่อกระบวนการทำให้เป็นคนชายขอบอย่างไร

แนวคิดที่สาม กระบวนการสร้างเวทีต่อสู้ของคนชายขอบ แนวคิดนี้นำมาใช้วิเคราะห์กระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้ของกลุ่มคนชายขอบในระดับต่าง ๆ รวมไปถึงการวิเคราะห์กลยุทธ์ของกลุ่มคนชายขอบที่ใช้ “เวทีการต่อสู้” เป็นเครื่องมือในการแย่งชิงและเข้าถึงทรัพยากร ตลอดจนพิจารณาถึงข้อจำกัดในเงื่อนไขบริบทของกระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้และกลยุทธ์ของคนชายขอบ

จากแนวคิดทั้งสามแนวคิดดังกล่าว จะทำให้เห็นภาพงานศึกษาครั้งนี้ว่า ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรปัจจุบันมีความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งทำให้เราตระหนักว่าเราไม่สามารถอธิบายปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติได้จากลักษณะทางนิเวศวิทยากายภาพเพียงด้านเดียว หากแต่ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมที่เข้าต่อสู้แย่งชิงในการเข้าถึงทรัพยากร ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวนี้มีความไม่เท่าเทียมกันของกลุ่มคนในสังคม ซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการทำให้กลายเป็นคนชายขอบ เพื่อปิดกั้นโอกาสและกีดกันสิทธิของกลุ่มคนบางกลุ่มให้ตกไปเป็นคนชายขอบของสังคม โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนชายขอบก็ไม่ได้ยอมจำนนหรือหยุดนิ่งปล่อยให้ถูกปิดกั้นโอกาสและถูกกีดกันสิทธิแต่เพียงฝ่ายเดียว ในขณะเดียวกัน กลุ่มคนชายขอบมีกระบวนการต่อสู้ โดยสร้าง เวทีการต่อสู้ ในการช่วงชิงและนิยามความหมายเพื่อให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรและมีความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร

1.5 การนิยามคำศัพท์

เวทีการต่อสู้ ในงานศึกษาชิ้นนี้ไม่ได้หมายถึงพื้นที่ทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ แต่เป็นพื้นที่ทางความคิด อุดมการณ์ การรับรู้ความหมายของสังคม ซึ่งไม่มีขอบเขตในเชิงพื้นที่กายภาพ แต่มีลักษณะ “เวที” ซึ่งเวที (arena) หรือ สนาม (terrain) นี้หมายถึง การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจใน

การนิยามความหมาย ความรู้ ความเข้าใจ ในความคิดระดับโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม

ความเป็นคนชายขอบ (Marginality) ความเป็นคนชายขอบ จะมองเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของสังคมและมองในแง่ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเขตแดนหรือพื้นที่ทางกายภาพ เช่น ชาวนาที่อยู่ในเขตป่าชายขอบ กลุ่มชาติพันธุ์ ชนพื้นเมือง ที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของอำนาจรัฐและเป็นผู้ถูกกระทำจากอำนาจหลัก (อำนาจรัฐ) โดยการกีดกัน ปิดกั้นการให้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ ทั้งยังถูกมองว่าเป็น “คนป่าเถื่อน” ด้อยอำนาจ

1.6 ขอบเขตและวิธีวิจัย

1.6.1 เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษา คือ “การเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ ในจังหวัดเชียงใหม่” โดยจะพิจารณาผ่านการเคลื่อนไหวของ “กลุ่มอนุรักษ์พื้นที่สูงจอมทอง” ซึ่งเกิดจากการรวมตัวในลักษณะเครือข่ายกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ ซึ่งมีประวัติศาสตร์การอยู่อาศัยร่วมกับพื้นที่ป่าจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่มานานกว่า 100 ปี และมีการต่อสู้ในปัญหาความขัดแย้งพื้นที่ป่าจอมทองมาอย่างยาวนาน

ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกศึกษา “การเคลื่อนไหวของปกากะญอ ในจังหวัดเชียงใหม่” เพราะมีกระบวนการต่อรอง ต่อสู้ตั้งแต่ในระดับพื้นที่หมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นฐานการรวมกลุ่มและสร้างการเคลื่อนไหวร่วมกันในระดับเครือข่าย รวมทั้งมีการปรับตัวในเวทีการต่อสู้ สร้างอำนาจและอัตลักษณ์ใหม่ในการอนุรักษ์ให้กับชาวปกากะญอ

1.6.2 หน่วยการวิเคราะห์

ในการศึกษาครั้งนี้ หน่วยการวิเคราะห์ คือ การเคลื่อนไหวของปกากะญอจังหวัดเชียงใหม่ กับ เวทีการต่อสู้ของคนชายขอบ(ปกากะญอ)

หน่วยวิเคราะห์การเคลื่อนไหวของปกากะญอ ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยดูกิจกรรมร่วมของชุมชน คือ

- กิจกรรมการรวมกลุ่มของเครือข่ายปกากะญอ
- กิจกรรมการจัดประเภทการใช้พื้นที่ป่า เช่น ป่าสะดือ ป่าพิธีกรรม ป่าช้า ป่าต้นน้ำ

ป่าใช้สอย

- กิจกรรมการอนุรักษ์ ในรอบปี เช่น การบวชป่า การทำแนวกันไฟ การทำการเกษตร "ไร่หมุนเวียน" กฎเกณฑ์ในการจัดการดูแลรักษาต้นน้ำและป่า กิจกรรมการทำโครงการอนุรักษ์
- กิจกรรมการต่อสู้ในการผลักดันการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร คือ กิจกรรมเข้าร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ เพื่อผลักดัน พรบ.ป่าชุมชน,
- หน่วยวิเคราะห์ เวทีการต่อสู้ (ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร) โดยดูการเวทีการต่อรอง/ต่อสู้ ซึ่งจะมองเวทีการต่อสู้อยู่ 2 ระดับคือ เวทีการต่อสู้ระดับชุมชน (ระหว่างหน่วยงานรัฐท้องถิ่นกับชุมชนและชุมชนกับชุมชน) เวทีการต่อสู้ระดับสาธารณะหรือต่อสู้ระดับนโยบาย (ระหว่างรัฐบาลกับชุมชนและระหว่างกลุ่มอนุรักษ์กระแสหลักกับชาวบ้าน)

ระดับที่หนึ่ง เวทีการต่อสู้ระดับชุมชน ได้แก่ เวทีเคลื่อนไหวการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในพื้นที่ระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชน เช่น

- การสร้างเวทีเจรจาแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในเรื่องการกันพื้นที่ป่า,ซึ่งจัดเวทีระหว่างฝ่ายการปกครอง กรมป่าไม้ กลุ่มชาติพันธุ์ เกษตรกรพื้นราบ กลุ่มอนุรักษ์คนพื้นราบ
- การสร้างเวทีแก้ไขปัญหาคการละเมิดสิทธิชาวบ้านบนพื้นที่สูงจากคนพื้นราบ เช่น ปัญหาคการปิดถนนทางเข้าออกของกลุ่มชาติพันธุ์ ปัญหาคการเผาไร่คนดอย,ปัญหาไฟป่า โดยมีการจัดเวทีระหว่างชุมชน (กลุ่มปกากะญอและชาวนายากจน)กับชุมชน (คนพื้นราบ) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (หน่วยงานรัฐ NGO ครู นายอำเภอ)
- เวทีประชุม/สัมมนา/การแก้ไขปัญหาคทรัพยากรของคนปกากะญอต่อสาธารณะ
- เวทีการจัดตั้ง/การเชื่อมประสานเครือข่ายและพันธมิตรในการแก้ไขปัญหาคทรัพยากรของปกากะญอ

ระดับที่สอง เวทีการต่อสู้ระดับสาธารณะหรือต่อสู้ระดับนโยบายได้แก่

- เวทีต่อรองกับรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาคป่าไม้ที่ดิน เช่น เวทีต่อรองร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือในการแก้ไขปัญหาคป่าไม้ที่ดิน,เวทีต่อรองร่วมกับสมาชิคชนจนและกลุ่มพลังทางสังคมต่างๆ
- เวทีประชุม/สัมมนาของรัฐและรัฐบาลในเรื่องการแก้ไขปัญหาคทรัพยากร
- เวทีประชุม/สัมมนาของกลุ่มอนุรักษ์กระแสหลักในเรื่องการแก้ไขปัญหาคทรัพยากร
- เวทีของปกากะญอในการผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชน (ฉบับประชาชน) และการคัดค้านพ.ร.บ.นี้

- เวทีของคนพื้นราบและกลุ่มอนุรักษ์กระแสหลักรวมทั้งรัฐ/รัฐบาลในการคัดค้าน พ.ร.บ.ป่าชุมชน
- เวทีของนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ในเรื่องการแก้ไขปัญหาทรัพยากร

ส่วนระดับการวิเคราะห์ คือ ระดับของความสัมพันธ์ทางการผลิตและระดับอุดมการณ์ ระดับความสัมพันธ์ จะมองด้านกิจกรรมในชุมชน กิจกรรมอนุรักษ์และปฏิสัมพันธ์ต่างๆที่คนชายขอบ (ปกากะญอ) สร้างความสัมพันธ์ทางการผลิต ส่วนระดับอุดมการณ์ จะวิเคราะห์การสร้าง ความหมาย การนิยาม และชุมชนเลือกปฏิสัมพันธ์ในการสร้างสัมพันธ์ทางสังคมในการจัดการทรัพยากร

1.6.3 ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่สำคัญในการศึกษามี 3 ลักษณะ **ลักษณะแรก** คือ ข้อมูลการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ ซึ่งเคลื่อนไหวในนามกลุ่มอนุรักษ์บนพื้นที่สูงจอมทอง เช่น ข้อมูลประวัติศาสตร์ความขัดแย้งระหว่างคนพื้นราบกับคนพื้นที่สูง (ปกากะญอ) **ลักษณะที่สอง** คือ ข้อมูลระบบการจัดการทรัพยากร และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า เช่น ข้อมูลการจัดจำแนกป่าบทบาทของชุมชนปกากะญอในการอนุรักษ์ป่า พิธีกรรมการอนุรักษ์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในการจัดกฎระเบียบการอนุรักษ์ทรัพยากร

1.6.4 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ทางสังคม เรื่อง การเคลื่อนไหวของคนชายขอบที่ไร้อำนาจ ถูกเบียดขับจากการควบคุมจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ว่ามีการยุทธศาสตร์ เป้าหมายในการต่อสู้ จากแนวคิด วิธีคิดใด และยุทธศาสตร์ดังกล่าวจะสำเร็จและล้มเหลวในเงื่อนไขอะไร เพื่อความเข้าใจในการเคลื่อนไหวในภาพรวมและบทบาทของการต่อสู้ของภาคประชาชนในสังคมปัจจุบัน

2. ทำให้เกิดความเข้าใจในการสร้างอำนาจและการสร้างเวทีการต่อสู้ ต่อรอง ที่มีรูปแบบใหม่ และหลากหลายมากขึ้นในสังคมปัจจุบัน รวมทั้งการสร้างเวทีการต่อสู้นี้จะเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ได้ด้วยเงื่อนไข บริบทอย่างไร รวมทั้ง “นักพัฒนา” น่าจะได้สร้างเวทีการต่อสู้ในรูปแบบใหม่ ที่มากกว่าการใช้เครื่องมือ “มือบ” เพียงอย่างเดียวเพราะมือบเป็นแค่วิธีการเคลื่อนไหว กดดัน แต่ไม่ใช่ยุทธศาสตร์การต่อสู้

3. ทำให้เกิดความเข้าใจในเรื่องพื้นที่ทางสังคม ที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม

4. ทำให้เกิดความเข้าใจในเงื่อนไขและข้อจำกัดในการสร้างศักยภาพของคนชายขอบ ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

1.7 การนำเสนอเนื้อหาวิทยานิพนธ์

บทที่ 1 เป็นบทนำที่กล่าวถึงปรากฏการณ์ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรที่เกิดขึ้นในสังคมไทยและในพื้นที่จอมทอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาระบบการสร้างเวทีการต่อสู้ของคนชายขอบ จากนั้นได้ทบทวนงานศึกษาและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง 4 ประเด็น คือ ประเด็นที่หนึ่ง สถานภาพงานศึกษาและแนวคิดที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากร ประเด็นที่สอง แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) ประเด็นที่สาม กระบวนการที่ทำให้เป็นคนชายขอบ ประเด็นที่สี่ กระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้ของคนชายขอบ ทั้งสี่ประเด็นจะนำมาเป็นกรอบคิดในการศึกษาครั้งนี้

บทที่ 2 เป็นการศึกษาถึงคนชายขอบกับกระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้ โดยจะกล่าวถึงบริบทของความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่จอมทอง และจากความขัดแย้งดังกล่าว นั้น ทำให้เกิดการสร้างสภาวะให้คนปกากะญอเป็นคนชายขอบ รวมทั้งได้กล่าวถึงการต่อสู้เรื่อง การจัดการพื้นที่ป่านั้นได้กลายเป็น "เวทีการต่อสู้" ซึ่งในเวทีการต่อสู้เพื่อแย่งชิงทรัพยากรได้มีการต่อสู้ในสองระดับ คือ ระดับที่หนึ่งการต่อสู้ระดับชุมชน ระดับที่สอง การต่อสู้เชิงนโยบาย ซึ่งในบทนี้พยายามเสนอภาพการต่อสู้ของกลุ่มอำนาจทางสังคมในเวทีการต่อสู้เรื่อง "การจัดการพื้นที่ป่า" นั้นได้กลายเป็นการเมือง ซึ่งทำให้ "พื้นที่ป่า" กลายเป็น "สนาม" ของการต่อสู้

บทที่ 3 เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเวทีการต่อสู้ ว่าในแต่ละกลุ่มอำนาจทางสังคมในพื้นที่จอมทองนั้นมีการก่อเกิดและ มีแนวคิด จุดยืนต่อการจัดการทรัพยากร รวมทั้งในแต่ละกลุ่มอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีกลุ่มอำนาจรัฐ คนพื้นราบ มุลนิธิธรรมนามมีการอ้างสิทธิ ความชอบธรรม โดยสร้างเครื่องมือทางการเมืองที่พยายามกีดกัน ปิดกั้น กลุ่มที่ด้อยอำนาจกว่า คือ คนพื้นที่สูง (ปกากะญอ) แต่ในขณะเดียวกันชนปกากะญอได้มีการปรับตัวต่อสู้ โดยมีการอ้างสิทธิ ความชอบธรรม ด้วยเช่นกัน พร้อมทั้งยังสร้างกลยุทธ์ในการสร้างอำนาจเพื่อเข้าถึงทรัพยากร

บทที่ 4 เป็นการศึกษาถึงการปรับตัวต่อสู้ ตอบโต้ ของชนปกากะญอภายใต้บริบท ปัญหาความขัดแย้งการจัดการทรัพยากรที่เกิดจากการรวมศูนย์อำนาจรัฐในการจัดทรัพยากรและ

ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงชุมชนปกากะญอเข้าสู่การผลิตพืชพาณิชย์ ซึ่งชุมชนปกากะญอได้มีการปรับตัวในการต่อสู้ โดยการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะผู้อนุรักษ์ที่ปกป้องป่ามาอย่างยาวนาน และในการสร้างอัตลักษณ์ได้มีการสร้างกระบวนการดังต่อไปนี้ คือ หนึ่ง การสร้างความเป็นชาติพันธุ์ของชาวปกากะญอในฐานะนักอนุรักษ์ สอง การสร้างและปรับปรุงองค์กรของชุมชนปกากะญอ สาม การปรับพิธีกรรมดั้งเดิมของชุมชน สี่ การสร้างวาทกรรมด้านเพื่อตอบโต้การอนุรักษ์กระแสหลัก จากการสร้างกลยุทธ์ดังกล่าวทำให้เห็นว่า ชุมชนปกากะญอซึ่งอยู่ในสถานะถูกทำให้เป็นคนชายขอบมีการปรับตัว สร้างศักยภาพ เพื่อสร้างอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากร

บทที่ 5 เป็นการนำเสนอถึง บทสรุปได้แบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ คือ หัวข้อที่หนึ่ง บทสรุปคนชายขอบกับกระบวนการสร้างเวทีการต่อสู้เพื่อแย่งชิงทรัพยากร หัวข้อที่สอง ข้อเสนอแนะเชิงแนวคิด หัวข้อที่สาม ข้อเสนอต่อการพัฒนา